

spálené pozůstatky nebožtíka zřejmě v daném pořadí – nejdříve kosti nohou, nakonec lebka. V několika případech se v hrobech nenašly žádné kosti nebo jejich pozůstatky, což vyvolává domněnku, že se jedná o pohřby symbolické nebo kenotafické. Výjimečně ležela popelnice dnem vzhůru. U jedné z nich byly ve dně dva otvory. U některých hrobů ohořelé kůstky ležely volně v zemi na hromádce, ale původně byly uloženy ve schránce z organického materiálu. Hroby obsahovaly spony, mince, zbytky skleněných nádob, korálky, závěsky, nákrčník, náramky, prsten, přezky, nože, šídla, nůžky, jehly, přesleny, hroty šípů a oštěpů, ostruhy,

2.2. Pohřbívání v 5. až 6. století

Počátek doby stěhování národů bývá kladen do roku 375, kdy se pod náporom Hunů zhroutil říše Ostrogótů v severním Přebornomí. Celé období je charakterizováno velkými etnickými přesuny a válečnými taženými. Ve střední a západní Evropě převládá již kostrový pohřební ritus s ukládáním nebožtíků do hrobů rozmístěných v nepravidelných řadách. Někdy se rozlišuje východní a západní okruh řadových pohřebišť. Do východního okruhu se začleňují i pohřebišť germánského obyvatelstva v Čechách, kde se skončilo s pohřbíváním v průběhu 6. století. Pohřebišť západního okruhu pokračovala do 7. i 8. století, kdy je nahradily kostelní hřbitovy.

2.2.1. Hunové

V první polovině 5. století pronikli do jižní, střední a západní Evropy Hunové. V prostoru Karpatské kotliny se jejich přítomnost projevuje především na pohřebišťích. Po porážce na Katalaunských polích roku 451 a smrti jejich vůdce Attily se Hunská říše rozpadla.

Pohřební ritus Hunů byl značně variabilní, ale zásadně byl kostrový. Hroby se nacházejí izolované nebo v malých skupinkách. Pohřeb koně nebyl častý, zpravidla jej zastupoval jen symbol – sedlo nebo jiná součást koňského postroje a ojedinělé koňské kosti. Žárový pohřební ritus byl Hunům cizí a pokud se najdou spálené lidské pozůstatky, pak se zřejmě jednalo o oběť. Hunské hroby bývají orientovány ve směru sever – jih a v některých případech byly v hrobech vykleny. Zemřelí byli oblečeni do slavnostních šatů a uloženi do rakve. Výbavu hrobu tvořilo jídlo, pití

toaletní potřeby (hřebeny, pinzety, lžičky), kování skříněk a věděrek a také hručky březové prskyřice. Jako žároviště je interpretována oválná jáma o rozměrech 3x2,5 m s propáleným dnem zasahujícím do hloubky 0,9 m. Obsahovala uhlíky, vypálenou hlínu, ohořelé kosti a zlomky nádob. Nejstarší hroby jsou z poloviny 3. století, nejmladší ze 4. století. Jednalo se o pohřebišť obyvatelstva, které přišlo na severní Moravu z oblasti dolního Labe.

Literatura: Čížmář 1996, Nováček 2001, Tejral 1993, Zeman 1961.

a také různé nástroje jako nůž, pinzeta nebo přeslen. Zbraně a postroje koní byly zpravidla součástí oběti. Patřily k ní i části bronzového nebo měděného kotle, který byl charakteristickým hunským artefaktem vysokým 50 až 100 cm s obsahem 30 až 100 litrů. Tyto kotle, nacházející se na obrovském území od Dlouhé čínské zdi až po Francii, sloužily zřejmě kultovní-rituálním i praktickým účelům. Pozoruhodná je skutečnost, že v mužských hrobech se často nacházejí i ženské šperky.

Literatura: Tejral 1999, Tomka 1996.

2.2.2. Romanizované obyvatelstvo v Galii a Germánii

Hroby románského obyvatelstva v římských provinciích jsou od 4. století většinou bez přídavků. Až v době merovejské, od poloviny 5. století, přijímá románské obyvatelstvo, zřejmě pod franským vlivem v omezené míře zvyk přidávat do hrobu milodary. Na hřbitovech severní Galie pohřbívali Románi i Germáni své zemřelé společně, ale spolehlivě nelze rozlišit germánské a provinciální obyvatelstvo. Obolus mrtvých v podobě jednoduché měděné mince užívali Románi. Tento zvyk přijímali i Germáni, ale zpravidla použili minci z ušlechtlejšího kovu. Mince v hrobech poukazují na dlouhodobý pobyt v Římské říši, především ve vojsku. I když ženy vyměnily typický germánský oděv se sponami za oděv románský bez spon, „prozradí“ se Germánky přeslenem, hřebenem nebo nůžkami.

Literatura: Koch 1996.

2.2.3. Germáni na území Franské říše

Na venkovských sídlišťích bylo běžné pohřbívat mrtvé nedaleko od dvora, nejlépe na výrazném místě. Pohřbívání byli všichni dospělí členové společnosti, ale děti asi jen z privilegovaných rodin, čímž se někdy vysvětluje nepoměr mezi dětskou úmrtností a počtem objevených hrobů. Pro merovejská pohřebišť (pohřebišť z 6. až počátku 8. století) je charakteristická orientace západ – východ a ne zcela přesné uspořádání do řad. Z mužského oděvu se často zachovaly jen zbytky opasku s taškou a křesacími potřebami. Nástroje někdy ukazují na řemeslnickou a vážky, závaží a drahé kovy na obchodnickou činnost zemřelého. Zbraně sloužily jako atribut společenského postavení mužů a chlapců. Ženy bývaly pohřbívány s textilními nástroji. Běžně byli zemřelí ukládáni do dřevěných schránek, přičemž je rozdíl mezi rakví, což je skřín pro zemřelého a jeho výbavu, a pohřební komorou, což je větší schránka, v níž kromě těla zemřelého zbylo místo pro nádoby, nábytek a podobné přídavky. Přejchod mezi rakví a pohřební komorou je však plynulý. Vyskytují se i zvláštní hroby, například s polohou zemřelého na břiše, nebo hrob bez lebky a hroby se dvěma či více zemřelými.

Literatura: Genrich 1971, Koch 1996, Kunter – Witwer-Backofen 1996.

2.2.4. Čechy

Pohřební ritus v Čechách 5. století je znám díky nálezům z pohřebišť vinařické skupiny navazující na mladší dobu římskou. Kostrový pohřební ritus již zcela převažuje. Mrtví bývali pohřbíváni v dřevěných rakvích s orientací sever – jih, v některých případech i západ – východ, do hrobů řazených v nepravidelných řadách vedle sebe. Přestože hroby byly většinou vyloupeny, v hrobovém inventáři se nacházejí keramické i skleněné nádoby, nožičky, křesadla a šperky (spony, přezky, nákrčníky). Žárový pohřební ritus je méně častý, ale přesto se udržel.

Koncem 5. století pronikly do Čech od severozápadu skupiny Germánů, které můžeme ztotožnit s Langobardy. Tito noví příchozí zakládali svá pohřebišť na svazích a jednotlivé hroby opět uspořádávali vedle sebe v nepravidelných řadách. Do hrobových jam hlubokých 1 až 3,5 m byli ukládáni zemřelí bez rakví, někdy ale na dřevěných márách. Běžná je orientace západ – východ a poloha rukou podél těla. V muž-

ských hrobech se nacházejí zbraně (meč, sekera, kopí, oštěp, šípy, štít), nože a křesadla. V ženských hrobech jsou to šperky (náhrdelníky, náramky, jehlice a spony), ale i tkací mečíky, přesleny a klíče. V hrobech obou pohlaví se vyskytují přezky z opasků, nádoby, hručky prskyřice a zvířecí kosti. Mnoho hrobů bylo vyloupeno. Vzácně se objeví i celé kostry koní. Na některých pohřebišťích nadále existují doklady žarového pohřebního ritu.

Literatura: Droberjar 2002, Svoboda 1965.

2.2.5. Slovensko

Na Slovensku se projevují tři geografické oblasti s poněkud odlišným pohřebním ritem navazujícím na dobu římskou. Na jihozápadním Slovensku doznívají v 5. století svébská (kvádská) pohřebišť, u nichž je nejmladší horizont charakterizován popelnicovými hroby bez přídavků. Etnokulturní změny od přelomu 4. a 5. století jsou spojovány se vznikem malých kostrových pohřebišť. Ze severního Slovenska je od konce doby římské sice známa poměrně hustá síť sídlišť, avšak pohřebišť dosud nebyla objevena. Na východním Slovensku, kde převládalo dácké obyvatelstvo, lze na základě archeologických pramenů uvažovat o invazi vandalských kmenů. Kromě toho se tam objevují i hroby dalších germánských kmenů s charakteristickým pohřebním ritem.

Literatura: Pieta 1999, 2002.

2.2.6. Rakousko

V Rakousku došlo k velkým změnám v osídlení před koncem 4. století, kdy do oblasti mezi Klosterneuburgem a Carnuntem byli usazeni markomaniští spojenci Říma. Vedle pohřebišť romanizovaného obyvatelstva se objevují malá krátkodobá pohřebišť. Na pohřebišťi u Wolkersdorfu se našlo 9 hrobů (5 mužů, 1 žena, 1 mladík a 2 děti). Hroby byly sice vyloupeny, ale u čtyř mužů a jednoho dítěte je zřejmá umělá deformace lebky, přičemž lebky dvou mužů mají mongoloidní rysy. Další doklady uměle deformovaných lebek jsou známy z pohřebišť u Hobesdorfu. Z této lokality je znám i reflexní luk a trojhrbité šipky související patrně s hunským vlivem. Zvyk umělé deformace lebky se dostal do Evropy ze střední Asie a byl zde od Hunů převzat i některými germánskými kmeny. Ve zříceninách antických staveb se nacházejí nevelká pohřebišť nově příchozího obyvatelstva.

Severně od Dunaje u Grafenwörthu byly prozkoumány hroby sestávající z komor vybudovaných (podle antického vzoru) z kamenných ploten; snad se jedná o pohřebiště Rugiů, kteří zde byli usazeni okolo roku 455. Provinciální i germánské obyvatelstvo z oblastí kolem vojenských táborů pohřbívalo na stejných hřbitovech. Akulturace a romanizace Germánů se projevuje pohřbíváním v kamenných hrobkách.

Počátkem 6. století se v dolnorakouských archeologických nálezech začínají výrazněji projevovat památky po Langobardech, kteří jsou známi z celé řady pohřebišť sestávajících především z jednotlivých hrobů. Hrobové jámy mívají obdélníkový půdorys orientovaný ve směru západ – východ; zemřelí byli ukládáni na záda v slavnostním oděvu a s osobními potřebami. Osobním vlastnictvím svobodných mužů byly zbraně – dvoubřítý dlouhý meč nošený na levé straně, kopí a kruhový dřevěný štít. V mužských i ženských hrobech se nacházejí nádoby, především keramické, ale i skleněné, mosazné a bronzové. Z potravin se dochovaly kosti zvířat a skořápky vajec. Kostěný hřeben se najde často v blízkosti hlavy, ale někdy i u nohou nebo u pasu. Zvláštností jsou kostry koní a psů v hrobech aristokracie.

V druhé polovině 6. století pronikají do oblasti Dolního Rakouska první Slované a do té doby jsou datovány i některé žárové hroby.

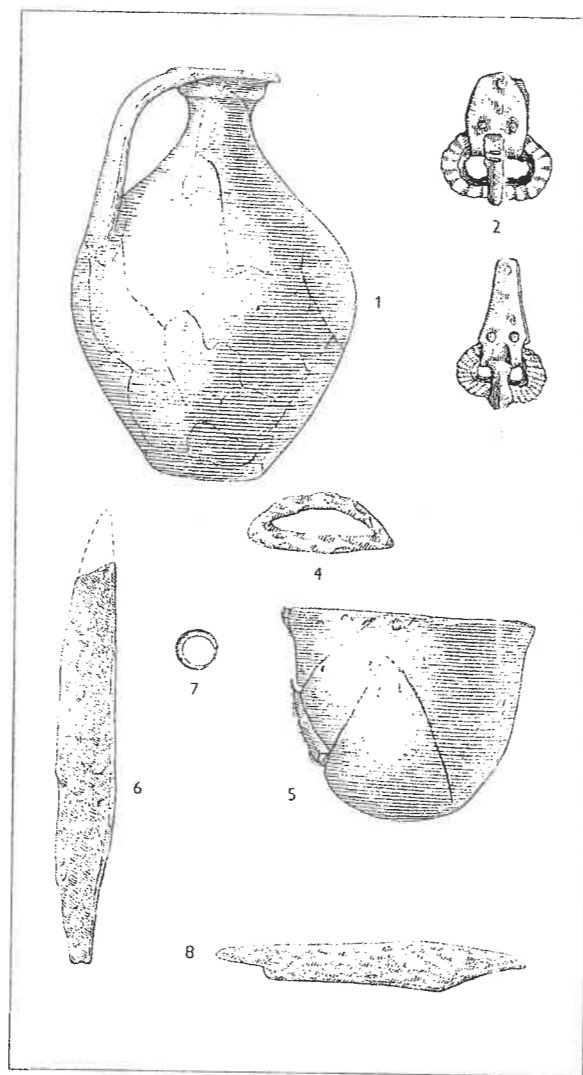
Literatura: Muschal 2002, Pollak 1999, Ubl 2001.

2.2.7. Morava

Na Moravě ještě v 5. století doznívá pohřbívání svěbského obyvatelstva na žárových pohřebištech z mladší doby římské, přičemž inventář hrobů je chudý. Spálené kosti zemřelého bývaly uloženy do hrncové nádoby poměrně špatné kvality. V 5. století do tohoto prostředí pronikaly etnicky různorodé cizí družiny ovládající místní autochtonní obyvatelstvo (obr. 10).

Na pohřebišti v Břeclavi-Líbivé byly prozkoumány velmi chudě vybavené hroby patřící patrně původnímu svěbskému obyvatelstvu. Na kostrách se projevuje řada chorobných změn. Je pravděpodobné, že kolem poloviny 5. století se toto obyvatelstvo dostalo pod nadvládu východních Germánů expandujících z Attilovy hunské říše.

Celá řada pohřebišť s kostrovými hroby a některé hroby ojedinělé jsou na Moravě datovány do druhé poloviny 5. století. Pohřbení bývali ukládáni v poloze

Obr. 10. Nálezy z hrobu v Drslavicích na Moravě z 5. století. Zlatá náušnice je označena číslem 7. Pramen: Tejral 1982, obr. 8.

naznak s rukama podél těla. Na pohřebišti u Strachotína měli zemřelí ruce složeny nebo zkříženy na prsou, což bývá někdy považováno za doklad křesťanství. Orientace hrobů je poměrně jednotná – s hlavou k západu a nohama k východu, ale existují i odchylky. Zdá se, že západovýchodní orientace je výsledkem vývoje a není typická jen pro jednu etnickou skupinu, ale může být odrazem provinciálních zvyklostí. Poměrně časté jsou uměle deformované lebky – z větší části u žen. V jejich hrobech se nacházejí spony, přezky, nákončí, prsteny, náušnice, hliněné přesleny, hřebeny a keramika zhotovená na kruhu. V mužských hrobech jsou to pinzety, nože, ocílky a vzácně i zbraně. Zdá se, že velikost hrobové jámy indikuje společenské posta-

vení zemřelého, jak ukazuje pohřebiště ve Strachotíně (obr. 11).

V první polovině 6. století byla část jižní Moravy osídlena Langobardy, kteří zde zanechali pohřebišť s doklady převážně kostrového pohřebního ritu. Hroby bývaly pravidelně rozmístovány a na povrchu patrně označeny. Převažuje západovýchodní orientace hrobů, v nichž byli zemřelí ukládáni na zádech s rukama podél těla, ale objevují se i zvláštní polohy: na břiše, nebo skrčená poloha na boku. Zemřelý byl někdy pohřben na dřevěné desce nebo v rakvi z desek či vydlabaného kmene stromu a někdy dokonce ve vydřevěné komoře. Některé hroby byly situovány uprostřed kruhového areálu vymezeného příkopem. Mezi lidskými hroby jsou situovány i hroby koňské. K pohřbívání využívali Langobardi i starších mohylníků z doby bronzové. Několik desítek hrobů orientovaných ve směru západ – východ, z nichž některé byly

vybaveny šperky i zbraněmi se našlo u Borotic (jižní Morava). Hroby byly zásadně zapouštěny do starších mohylových násypů, což se vysvětluje snahou usnadnit si práci při výkopu hrobové jámy. Po odcodu Langobardů roku 568 se některá pohřebiště používala ještě v druhé polovině 6. století.

Hroby Langobardů bývaly vylupovány a to i v případě, že byly hluboké 7,5 m jako na pohřebišti v Čakvicích (jižní Morava). Podle skutečnosti, že v některých hrobech bylo manipulováno s těly, která nebyla ztuhlá, se usuzuje, že někdy k otevření hrobu došlo poměrně brzy po pohřbu. Uvažuje se, že cenné předměty z hrobů vyzvedli sami Langobardi před odchodem ze země, jindy se vyloupení považuje za akt jiných etnických skupin, především Slovanů.

Literatura: Čižmář – Geislerová – Rakovský 1985, Horáková – Vargová – Macháček 2000, Klanica 1989, Macháček 2000, Stuchlík 1991, Tejral 1982, 1999

2.3. Pohřební ritus v 6./7. až 8. století

2.3.1. Slované

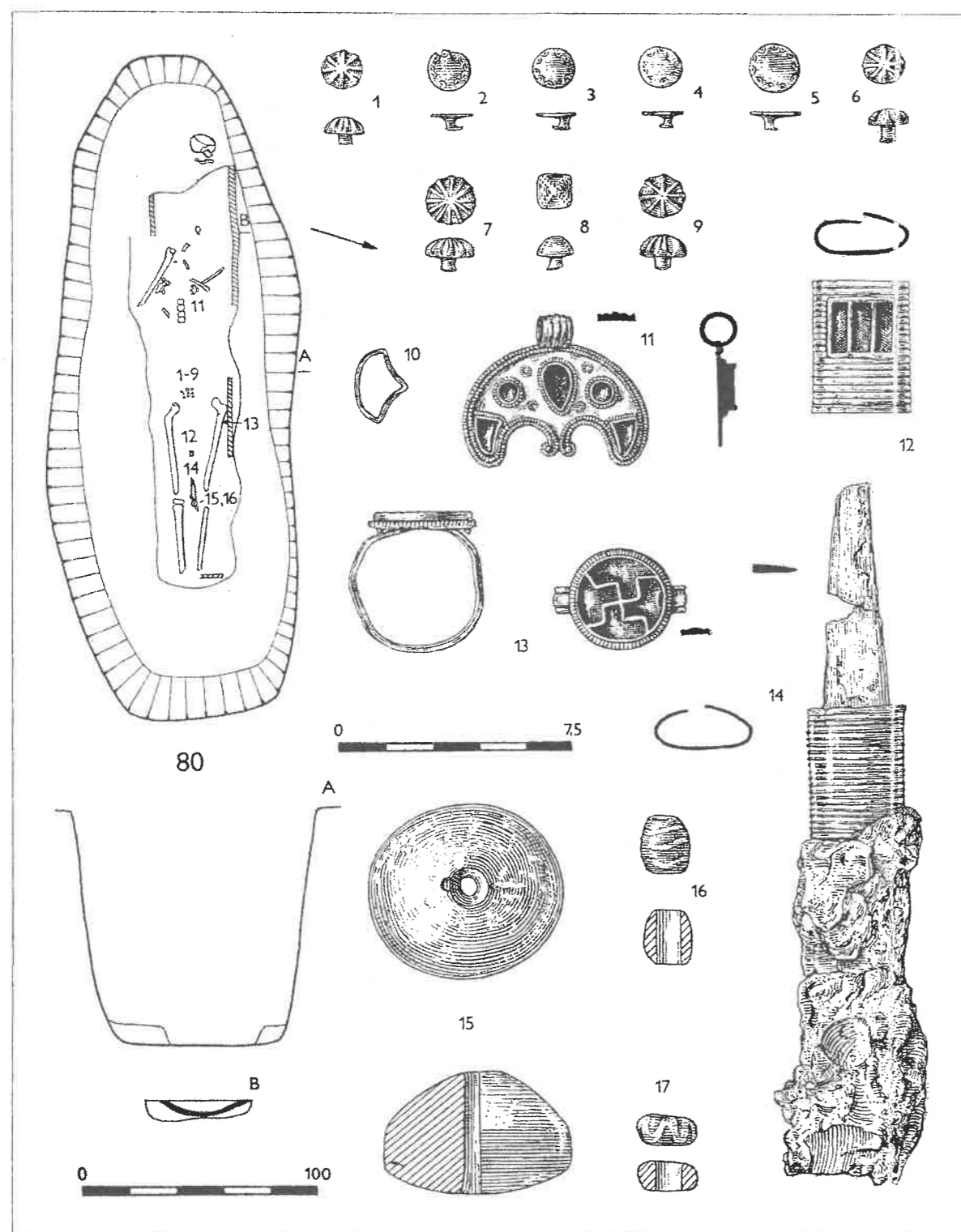
Slované, pokud je od 6. století v archeologických nálezech rozpoznáváme, své mrtvé spalovali. Pohřební ritus byl v souladu s náboženskými představami, které sice známe jen útržkovitě, ale odpovídají společnému indoevropskému základu, v jehož centru bývalo hromovládne božstvo, ale i různé další přírodní síly. Důležitá byla víra v nesmrtelnou duši, která odchází do jiného světa a kremace tento přechod usnadňovala, nebo přímo umožňovala. Žárovým pohřebním ritem se podrobně zabývala Helena Zoll-Adamiková, která pro období rámcově ohraničené léty 500/550 až 650 definovala tři zóny způsobů pohřbívání (obr. 12). V severní části střední Evropy (zóna A), kde pohřební ritus není doložen žádnými nálezy, užívali Slované takové pohřební zvyky, které zatím nebyly archeologicky zjištěny. V zóně B1, rozprostírající se od jižního Polska po západní Ukrajinu, praktikovalo slovanské obyvatelstvo pohřbívání na plochých popelnicových pohřebištech. V zóně B2, na horním Podněpří, byly spálené ostatky zemřelých ukládány do jámových hrobů na plochých pohřebištech. Na severovýchodě Evropy se nacházejí mohylová pohřebiště. Nedostatek dokladů pohřebního ritu v zóně A se někdy vysvětluje tak, že spálené pozůstatky byly rozsypány na sídlišti. Svědčily by pro to jednak lidské spálené kosti nalézané

na sídlištech patřících ke skupině Korčák a Penklovka, ale i výsledky výzkumu na hradiisku Háckí ze 7. století, kde byly v kulturní vrstvě nalezeny zlomky spálených lidských kostí. Žárové hroby bývají děleny do celé řady variant: ploché žárové hroby ve vrstvě, vrstevové s hromádkami, jamkové bezpopelnicové i popelnicové. Zlomky zvířecích kostí svědčí o tom, že maso zvířat hrálo při pohřebním ritu jistou roli.

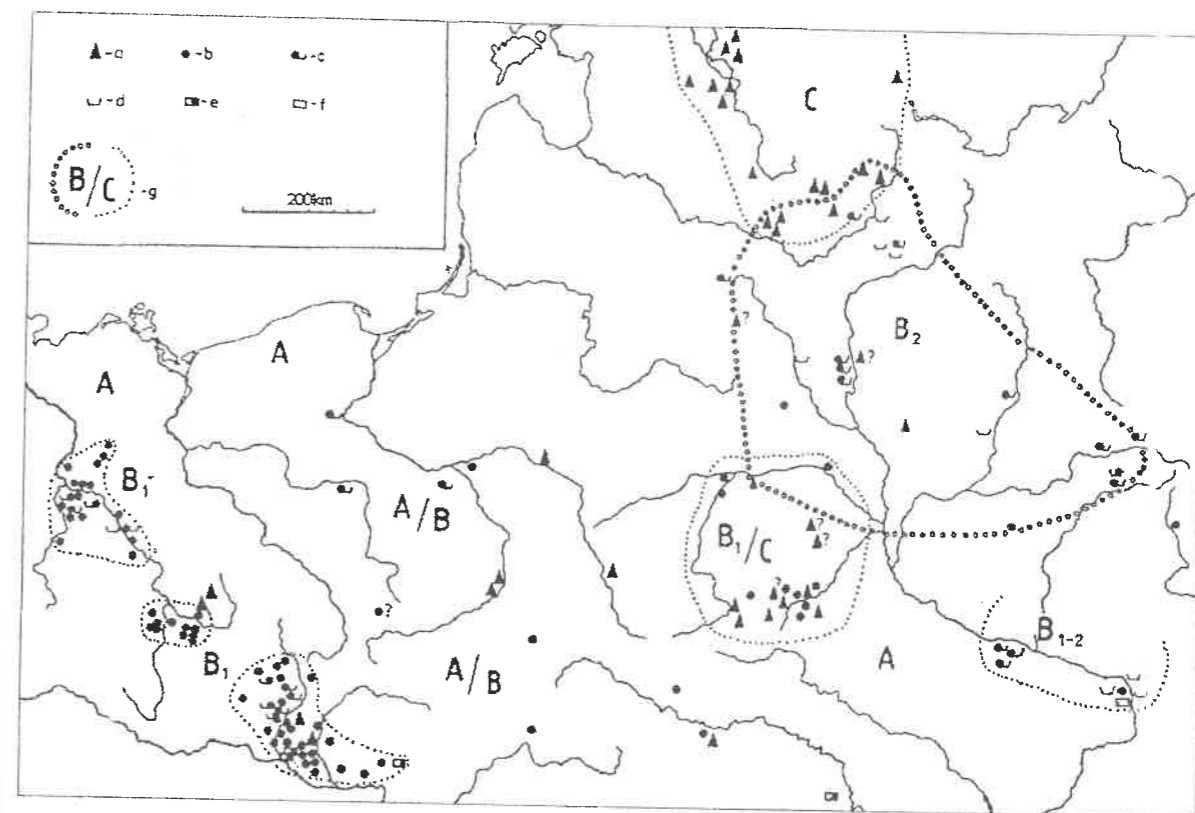
Při experimentálním ověření žárového pohřebního ritu byla postavena hranice o rozměrech 2x1x1,8 m, na níž spálení těla trvalo asi 10 hodin a teplota zde dosahovaná se pohybovala od 700 °C po 900 °C, ale výjimečně i 1500 °C.

Na území Slezska vydělil Krzystof Wachowski několik etap pohřebního ritu. V první etapě, datované do první poloviny 7. století, se objevují ploché urnové hroby s keramikou pražského typu. Z druhé poloviny 7. století jsou známy mohyly s dřevěnými konstrukcemi se zbytky popelnic i spálených kostí. Také v 8. století se vyskytují žárová mohylová pohřebiště.

Na Moravě a na Slovensku nejsou žárová pohřebiště příliš rozsáhlá a obsahují jen několik desítek hrobů. Výjimkou jsou Přítluky s 436 hroby datovanými do 6. až 8. století. Nejstarší pohřby s nádobou pražského typu bývaly ukládány ve skupinách do jamek hlubokých 30 až 60 cm. V jiných případech byly spálené pozůstatky ukládány do jamek bez nádoby. V někte-

Obr. 11. Kresebná dokumentace hrobu 80 z doby stěhování národů na pohřebišti u Strachotína na Moravě. Hrob s rakví byl sice vyloupen, ale přesto obsahoval řadu cenných, dokonce i zlatých předmětů – lunici, prsten a objímku. Pramen: Čížmář – Geislerová – Rakovský 1985, obr. 5.

Obr. 12. Pohřební zóny na slovanských pohřebištech 6. až 7. století. Legenda: a – mohyly s žárovými pohřby, b–d – plochá žárová pohřebišť (b – výlučně popelnicové hroby, c – popelnicové a jámové hroby, d – výlučně jámové hroby), e–f – plochá pohřebišť s hroby kostrovými (f) a žárovými (e). Pramen: Zoll-Adamikowa 1996, s. 81.

rych případech se našly i zbytky dřevěného obložení. Kromě spálených kostí se v hrobech najdou skleněné korálky, zlomky kostěných hřebenů, přesleny, nože a přezky. Mladší jsou mohyly, někdy postupně zvětšované, se spálenými kostmi ukládanými do nádob s vlnicovou výzdobou.

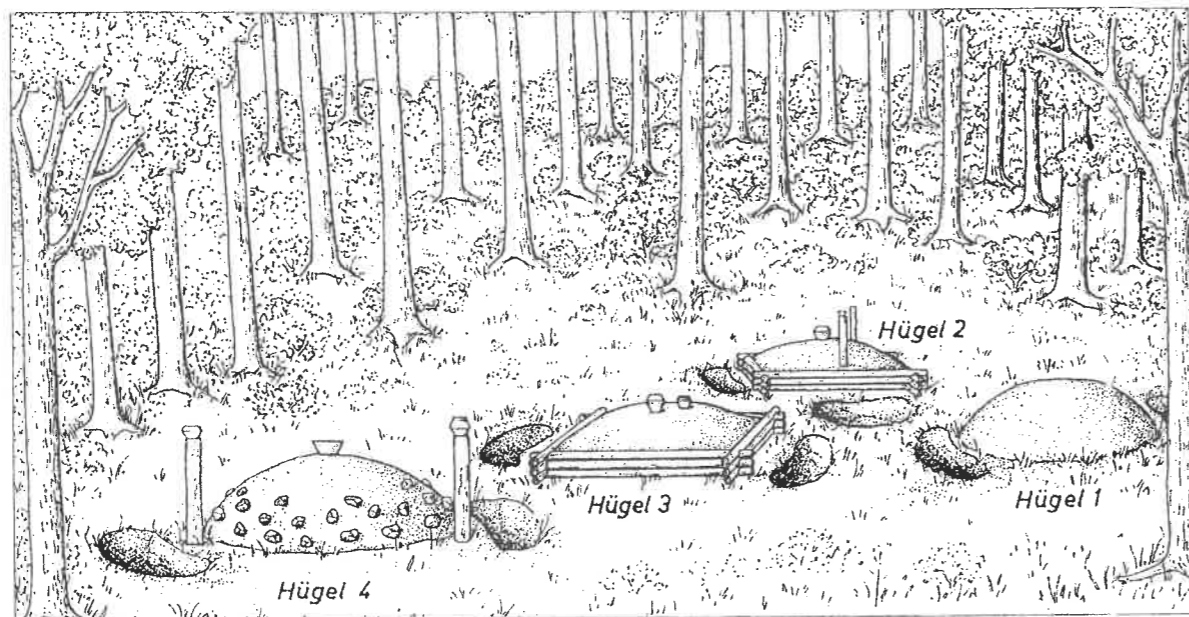
Na Slovensku byla prozkoumána část žárového pohřebiště v Čakajovcích s 89 popelnicovými a jámovými hroby. Pohřebiště existovalo v 7. a 8. století, ale počátky pohřbívání zde spadají již do 6. století. Popelnicové hroby se nacházely v hloubce 0,25 až 1,15 m a obsahovaly většinou jen jednu nádobu. Pokud obsahovaly nádoby dvě, pak šlo o pohřeb dvou jedinců. Některé popelnice byly překryty keramickými střepey. Našlo se zde jen velmi málo předmětů, například nože znehodnocené přehnutím. Jamkové hroby lze rozdělit do tří typů: spálené kosti v kruhové nebo oválné jamce, spálené kosti v jamce překryté střepey nádoby a hrobové jámy vyložené a překryté střepey. Někdy se uvažuje, že nejstarší slovanská pohřebišť na západním Slovensku a také na východní Moravě by bylo možné datovat již do doby od přelomu 5. a 6. století,

což by znamenalo současnost a sousedství langobardského a slovanského obyvatelstva.

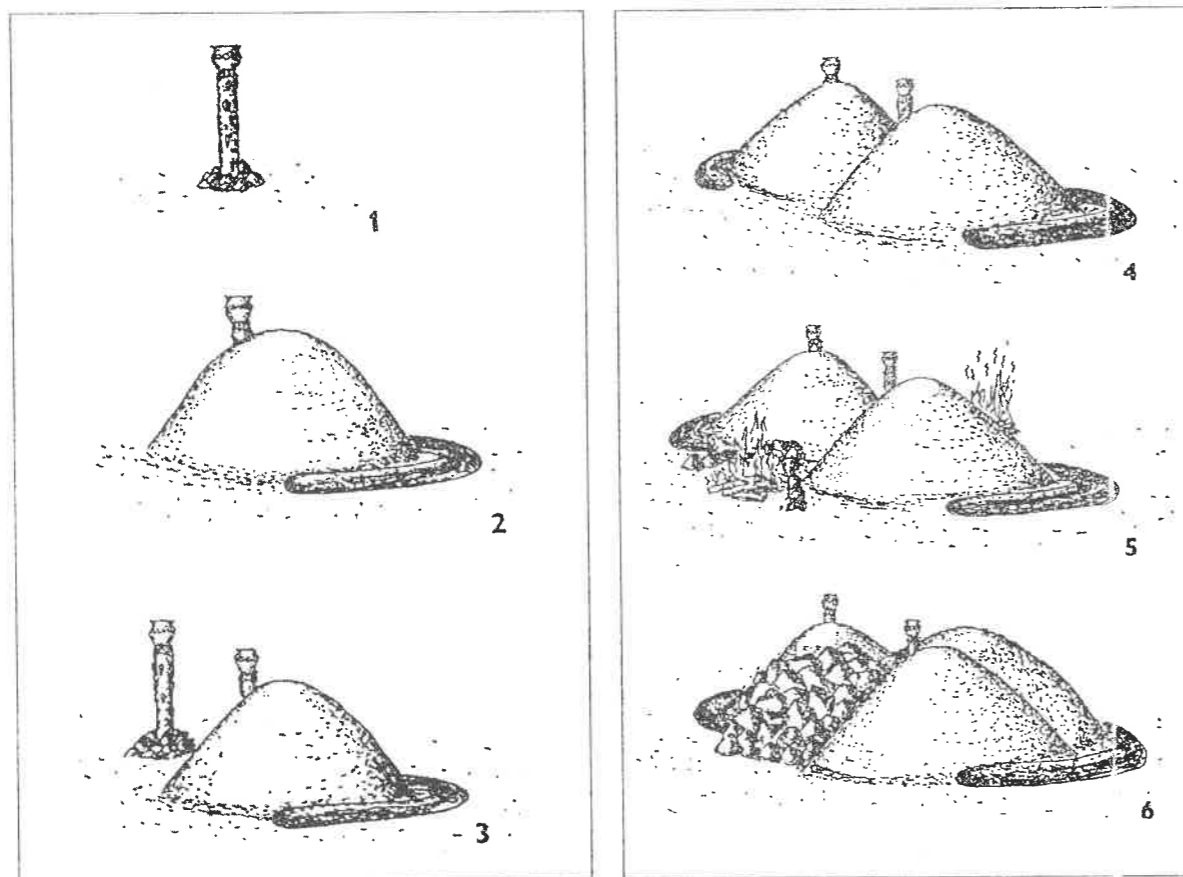
V době od přelomu 7. a 8. století trvá v zóně A způsob pohřbívání, po němž se nenacházejí stopy. Naproti tomu v zóně B se začaly vršit mohyly. Přitom na východě je patrné ohraničení mohyl svislými dřevěnými prvky a na západě jsou četné vodorovné konstrukce interpretované jako domy mrtvých.

Pohřební ritus severozápadních Slovanů byl velmi heterogenní. Svědčí o tom jak plochá, tak i mohylová pohřebišť s žárovými hroby popelnicovými, jámovými i s hroby, v nichž popelnice byla zasypána zbytky hranice (Brandschüttungsgrab). Dále se zde vyskytují mohyly, u nichž spálené ostatky zemřelého byly uloženy na povrchu. Časté jsou dřevěné konstrukce pod mohylami představující „domy mrtvých“ (obr. 13).

Mohylovou oblastí jsou i jižní, severovýchodní a západní Čechy, jižní Morava a západní Slovensko. Zvláště v jižních Čechách u Kožlí se díky pečlivému archeologickému výzkumu podařilo do jisté míry rekonstruovat průběh pohřbu (obr. 14). Někdy po polovině 8. století byly první pohřby uloženy do uren,

Obr. 13. Rekonstrukce vzhledu severní části mohylového pohřebiště z 8. až 10. století u Gahro (Německo). Dřevěné srubové konstrukce (Hügel 2,3) byly asi rovněž překryty mohylovým násypem. Pramen: Wetzel 1979, obr. 24.

Obr. 14. Kresebná rekonstrukce budování hromadné mohyly na slovanském pohřebišti z 8. století u Kožlí v Čechách. První počátek v nádobě na kůlu (1), k němu byla přisypána mohyla (2), vedle byl vztyčen další kůl s nádobou (3), který byl opět obsypán mohylou (4), vedle byla zapálena hranice (5) a nakonec byly přisypány dvě mohyly bez pohřbů (6). Pramen: Lutovský 1996, s. 126–127.

postaveny na kůly a kolem nasypány mohyly. Postupně byly mohyly zvětšovány a do násypu umísťovány pozůstatky dalších pohřbů, takže vznikly větší mohylovité útvary. V průběhu druhé poloviny 8. století se budovaly také „domy mrtvých“, což jsou ze dřeva vymezené čtverce nebo obdélníky o straně 3 až 4 m s nárožími směřujícími do hlavních světových stran. Tyto konstrukce neměly nic společného se stabilitou mohylového násypu, ale jednalo se o symbolický příbytek, který byl před nasypáním mohyly zapálen. Lidské ostatky spálené mimo mohylu bývaly pohřbeny buď způsobem „nadmohylovým“, nebo „násypovým“, případně „dodatečným“. Nadmohylový způsob znamená zřejmě uložení do nádoby umístěné buď na kůlu nebo přímo na povrchu mohyly. Násypový způsob znamená, že spálené kosti spolu se zbytky nádob se vhadzovaly do násypu během budování mohyly. Dodatečný způsob znamená, že do mohyly byly vyhloubeny jamky pro ostatky zemřelých později – až po prvotním pohřbu.

V Dolním Rakousku jsou žárové hroby v popelnicích pražského typu datovány do období druhé poloviny 6. a první poloviny 7. století. Žárové hroby v popelnicích již vyspělejšího keramického typu jsou na území Dolního i Horního Rakouska datovány do druhé poloviny 7. a na přelom 7. a 8. století.

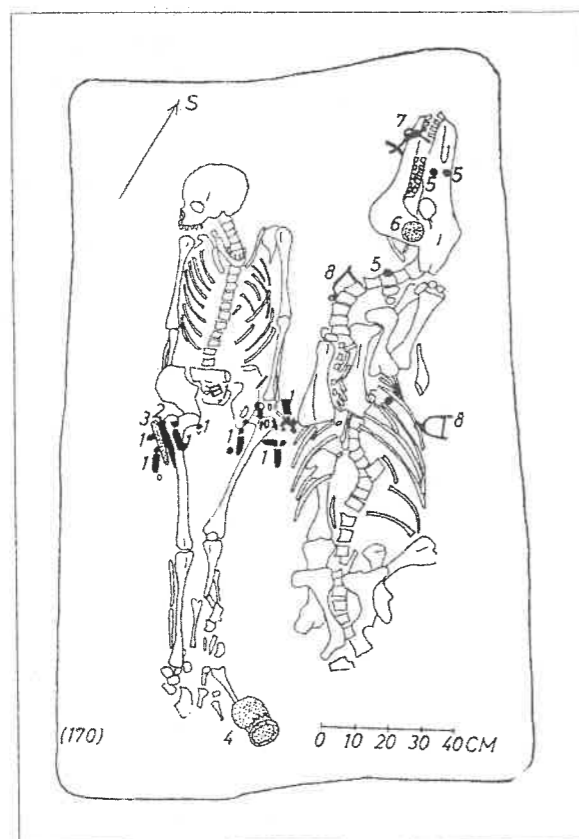
Na některých místech, především v severovýchodním Bavorsku, kam přicházeli slovanští kolonisté v několika vlnách od 8. století, převzali nově přichodící rychle kulturu západní (včetně pohřebního ritu) a v archeologických pramenech jsou jen stěží rozeznatelní.

Literatura: Beranová 2000, Fusek 1996, Galuška 2000, Haberstroh 2000, Jelínková 1985, Lutovský 1996, 1997, Muschal 2002, Niederle 1953, Paddenberg 2000, Parczewski 1993, Pauliny 1999, Piontek 2002, Poulik 1960, Rejholcová 1990, Trňáčková 1980, Wachowski 2000, Wetzel 1979, Zoll-Adamikowa 1979, 1995, 1996.

2.3.2. Avari

Avari přišli v 6. století do Karpatské kotliny z nadčernomořských stepí, ovládli domácí obyvatelstvo a vytvořili mocenské centrum zničené až výboji Karla Velikého na konci 8. století. Součástí avarského kaganátu byli kromě turkotatarské složky i Slované, Germáni a zbytky dalšího romanizovaného obyvatelstva. Avari pohřbívali své zemřelé ještě dlouho v slavnostním oděvu spolu se zbraněmi a potravinami. Teprve

koncem 8. století kroj a potraviny z hrobů mizí. Představu o pohřebním ritu Avarů máme díky tisícům avarských pohřebišť s asi 60 000 prozkoumanými hroby. Převažujícím ritem bylo pohřbívání nespálených těl a žárový pohřební ritus se vyskytuje v místech dotyku se slovanským obyvatelstvem. Pohřebiště leží v blízkosti sídlišť na svazích nebo kopcích a v zásadě ke každému sídlišti náleží jedno pohřebiště. Někdy se objeví i stopy vymezení pohřebního areálu, který se rozpadá na menší celky vzdálené od sebe 40 až 120 m. Hroby mohly být označeny plochými mohylkami. Na některých pohřebištích jsou zřetelné skupiny podle příbuznosti a v mnoha případech je patrné nakopání kolem zakladatelského hrobu. Na okraji pohřebiště bývali pohřbíváni lidé nejchudší i nejnižší postavení (nezřídka s opačnou orientací hrobu), často uloženi jen v různých jámách ve skrčené poloze či na břiše. Běžná hrobová jáma bývá obdélníkové nebo oválného půdorysu. Mezi avarskými hroby se nacházejí i tzv. výklenkové hroby sestávající z šachty a výklenku v některé ze stěn. Podle toho zda výklenek se nacházel na delší nebo kratší straně jámy rozeznávají se výklenkové hroby podmolového a tunelového typu. Tunelové hroby jsou časté na dolní Tise. Původ výklenkových hrobů se hledá v oblasti stepí a jejich rozšíření je spojováno s nomádskými etniky. Uvnitř velkých hrobových jam se budovaly dřevěné komory. Orientace může respektovat pohyb slunce, převládající směr větru, či konfiguraci terénu. Dodatkové pohřby jsou vzácné. Všeobecně se používaly rakve z vydlabaných stromů nebo z prken spojovaných hřebíky či železnými pásy. Je také známo několik způsobů koňských pohřbů: část koňského těla, celý kůň vedle, nad nebo za pohřbeným, dva koně, samotné hroby koní nebo jen postroje (obr. 15). Koně nebo jejich části se nacházejí především v hrobech mužů, ale nezanedbatelných je šestnáct těchto hrobů ze Slovenska antropologicky určených jako hroby žen. Jde většinou o starší ženy pohřbené bez mužských atributů, jakými byly opasky a zbraně. Celkem ojedinělý je žárový hrob s koněm objevený na pohřebišti v Bernolákove (Slovensko) nebo v Kehidě (Maďarsko). Kromě koní a jejich částí se v některých hrobech nacházejí i kostry psů. Časté jsou doklady ohně v hrobech (očista, spálení milodárů) i nad hroby. Pravidelná je poloha nálezů. Zemřelí byli zvláště ve starší fázi pohřbíváni ve slavnostním oděvu odpovídajícím jejich stáří a sociálnímu postavení. K inventáři hrobů patří zbraně (meč, šavle, luk, šípy, sekera, kopí), nástroje (přeslen, nůž, křesadlo),

Obr. 15. Dokumentace hrobu avarského bojovníka ze 7./8. století z Holiar na Slovensku. Kůň vybavený udidly a třmeny leží po levé straně muže, který kromě opasku s kováním má u nohou nádobu. Pramen: Čilinská 1961, obr. 3.

potraviny (zvířecí kosti a nádoby), předměty související s náboženstvím – amulety, římské mince, sklo, ostré předměty (například srpy), kraslice a předměty od pozůstalých (v mužských hrobech ženské příslušnosti a naopak). Hrobový inventář lze také rozdělit na součásti oděvu a šperky, na osobní majetek zemřelého (zbraně, nástroje, koně a jejich postroje) a milodary (nádoby a masitá potrava). V některých případech nástroje odrážejí postavení zemřelého (například zlatníci). Místní tradice v pohřebním ritu Avarů hrála podstatnou roli. Velmi časté jsou také stopy po vykrádání hrobů.

Na jižní Moravě se kostrové hroby s výbavou, která ukazuje na vztahy k avarskému kaganátu a datované do 8. století, našly v Dolních Dunajovicích a patrně i v Hevlíně.

Od druhé poloviny 7. století se na jižním Slovensku, které bylo součástí avarského kaganátu, objevují kostrové hroby s bohatou výbavou a v téže době se v pohraniční zóně nacházejí i birituální pohřebiště,

jež jsou pak častější až v století osmém. Jsou dokladem soužití Slovanů a Avarů.

Literatura: Čilinská 1968, 1993, Fusek 1996, Klanica 1972, Kraskovská 1962, Staššiková-Štukovská 2005, Szöke 2004, Tomka 1996, Zábajník 1996, 2004, 2004a.

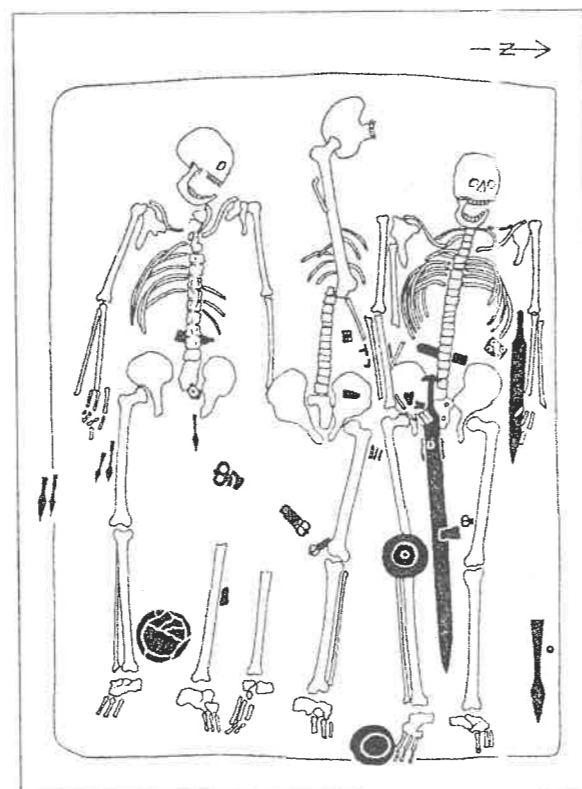
2.3.3. Frankové

Na území Franské říše navázalo pohřbívání v 7. a 8. století na předchozí období – s tím, že se přecházelo k pohřbívání u kostelů, přičemž tato změna nesouvisí s přijetím křesťanství, ale s církevní organizací. Milodary z hrobového inventáře mizí postupně od konce 7. do konce 8. století.

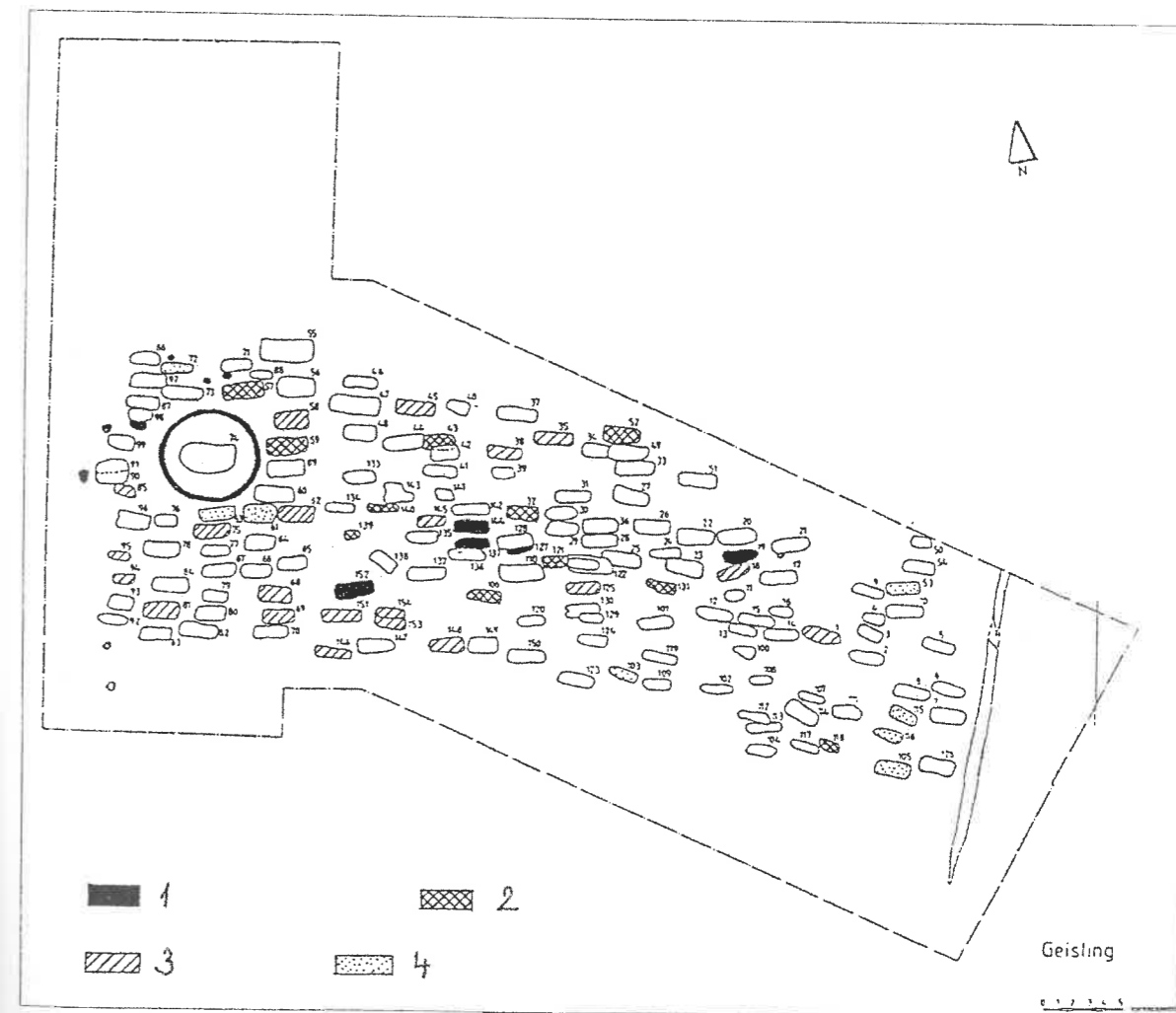
Literatura: Fehring 1979, Illi 1992, Koch 1996, Thiedmann – Schleifring 1992.

2.3.4. Bavoři

Díky rozsáhlým archeologickým výzkumům víme poměrně hodně o způsobu pohřbívání a fy-

Obr. 16. Částečně vyloupený bajuvářský hrob z 6. století ze Straubingu v Bavorsku. Zvláště poškozen byl hrob uprostřed; po stranách tohoto zřejmě hlavního hrobu byli pohřbeni muži, z nichž jeden (po pravé straně) byl vyzbrojen šípem a druhý (po levé straně) spathou, saxem a kopím. Pramen: Zeller 1988, Abb. 158.

Obr. 17. Plán pohřebiště v Geislingu (Bavorsko). Na západním okraji se nachází zvláštní skupina kolem centrálního hrobu. Legenda: 1 – kolem roku 600, 2 – počátek 7. století, 3 – polovina 7. století, 4 – konec 7. století. Pramen: Wintergerst 1998, Abb. 1.

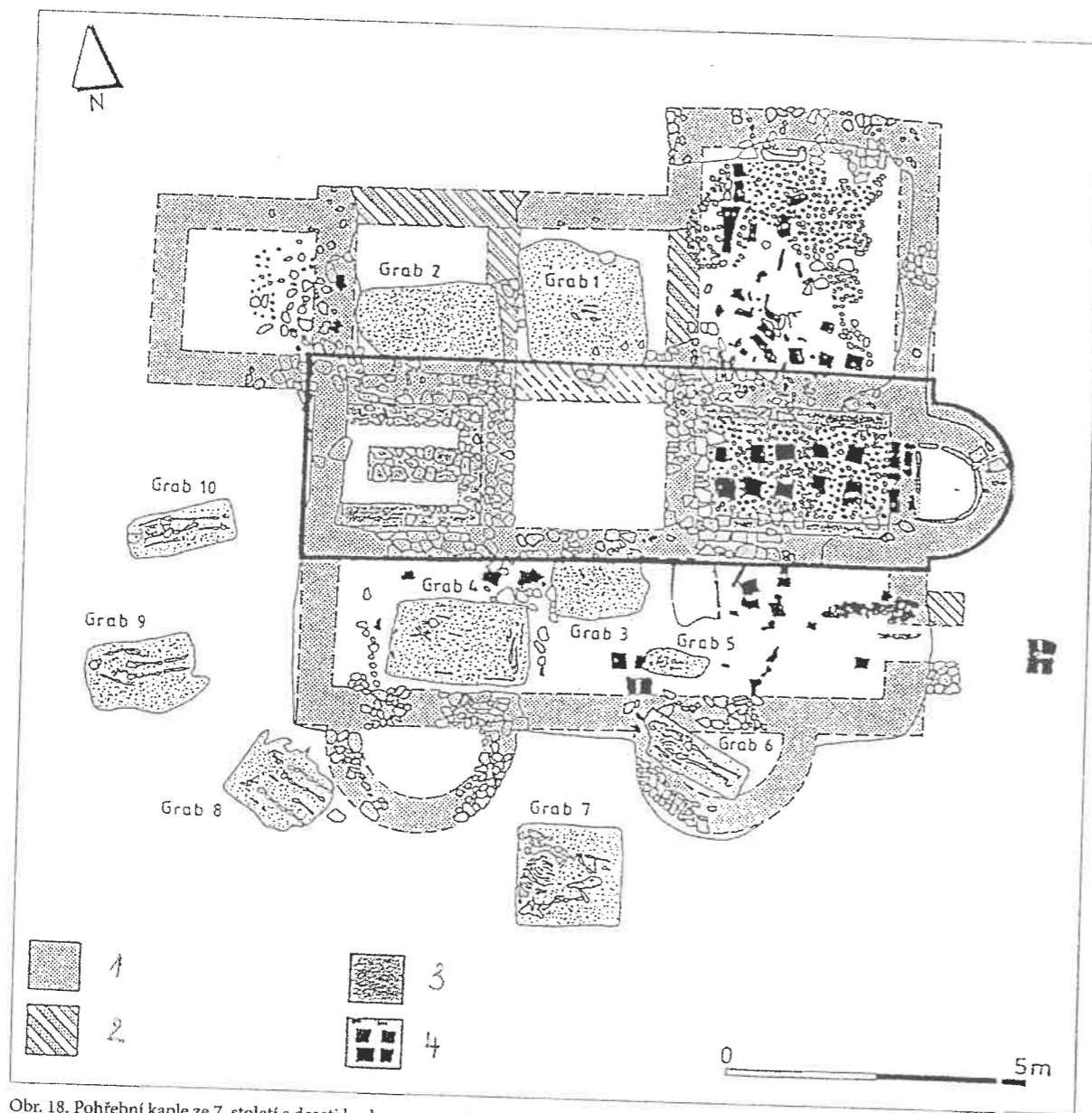
zické podobě Bavorů (Bajuvárů), o jejichž existenci jsme z písemných pramenů zpraveni od poloviny 6. století. Jejich pohřební ritus byl kostrový, pohřbívalo se do jam hlubokých 0,4 až 2 m, běžně v dřevěných rakvích sestavených z fošen bez použití železa. Rakve se podkládaly dvěma příčnými trámky. Muži bývali pohřbíváni v slavnostním oděvu s opaskem, jednobřítým kratším saxem a dvoubřítou spathou. Vně rakve bývalo uloženo kopí, štít, toulec se šípem a luk, třmeny s koňským postrojem, nádoby z keramiky, skla nebo dřeva a také předměty reprezentační povahy. Známý jsou i pohřby koní, psů a sokolů. Někdy čelď následovala v hrobě svého pána – tak je interpretován například trojhrob ze Straubingu (obr. 16). Ženy byly pohřbívány v slavnostním oděvu se šperky a nádobami. Na okrajích pohřebišť se někdy vyděluje zvláštní

skupina hrobů privilegovaných osob (obr. 17).

Počátky křesťanství v Bavorsku spadají do doby upevnování vévodství a zvýšených kontaktů s Langobardy v severní Itálii kolem roku 600. V hrobech se objevují křížky z lístkového zlata našivané na oděv a další předměty s křesťanskou symbolikou. Na okrajích řadových pohřebišť vznikají dřevěné kaple s funérální funkcí datované do 7. století. Pozoruhodný je i objev malé pohřební kaple zabudované v 7. století do zřícenin antických lázní v Hartingu u Řezna (obr. 18).

Velké hřbitovy končí kolem roku 700 a vznikají malé hřbitovy u jednotlivých dvorců. Objevuje se obolus mrtvých v podobě byzantských nebo východogótských zlatých solidů především v ústech zemřelého.

Literatura: Codreanu-Windauer 2000, Osteohaus 1986, Schülke 1999–2000, Wintergerst 1999.

Obr. 18. Pohřební kaple ze 7. století s deseti hroby postavená v Hartingu u Řezna v Bavorsku do zřícenin římských lázní. Legenda: 1 – zdivo a suť, 2 – doplnění, 3 – zděné přístavky, 4 – cihly. Pramen: Wintergerst 1998, Abb. 4.

2.3.5. Alamanni

Obyvatelstvo pohřbívalo na řadových pohřebištích založených většinou v druhé polovině 5. nebo v první polovině 6. století. Také po přijetí křesťanství zde pohřbívali křesťané a jejich hroby jsou rozpoznatelné jen v případech přítomnosti křesťanské symboliky. Kolem roku 600 vznikala malá separátní pohřebiště šlechty v blízkosti velkých pohřebišť a také u dvorců. Podobně v těsné blízkosti dvorců začalo postupně pohřbívat i další obyvatelstvo. K velké strukturální

proměně docházelo kolem roku 700, kdy byla tradiční pohřebiště opouštěna. Se stavbou kostelů se pohřební areály přesouvaly k nim, ale teprve od upevnění farní organizace byly tyto kostelní hřbitovy přístupny všemu obyvatelstvu.

Literatura: Böhme 2000, Hassenpflug 1999, Scholkmann 2000a.

2.4. Pohřbívání v 9. až 10. století

Toto období je charakterizováno převládáním kostrového pohřebního ritu. U Slovanů se tak stalo nejdříve v Podunají, u severních a východních Slovanů později. Tam, kde byla převzata západní forma křesťanství vázaná na Řím, rychle zmizela mohylová pohřebiště a byla nahrazena pohřebišti plochými – na rozdíl od území pokřesťených východní církví, která byla k mohylovým pohřebišťům tolerantnější. Markantně se tento rozdíl projevuje ve sféře vlivu Polska, které přijalo západní křesťanství roku 966 a Ruska pokřesťeného roku 988. Dostí ostrou hranici zde tvoří řeka Bug (obr. 19).

Literatura: Zoll-Adamikowa 1996.

2.4.1. Moravští Slované

Přechod od žárového ke kostrovému pohřebnímu ritu nebyl u moravských a nitranských Slovanů jednorázovou záležitostí. Pro výstavbu nejstarších kostrových hrobů na mocenských centrech najdeme analogie v horizontu Biskupija – Crkvina na jadranském pobřeží z poslední třetiny 8. století. Teprve postupně přecházelo k tomuto ritu i ostatní obyvatelstvo. Zdá se, že některé vzory byly převzaty z prostředí ovládaného Avary a kulturně vyššího prostředí římských provincií. V konečném převládání nového ritu mohlo hrát roli i křesťanství. Birituální pohřební ritus, jak ukazují i vikinská pohřebiště, neznamenal pro pohany problém. Teprve křesťanství striktně vyžadovalo pohřeb celého těla očekávajícího vzkříšení na „konci času“. Podle Zdenka Smetánky změna pohřebního ritu odrážela změny v celém společenském systému. Jestliže kremace představovala rychlý a definitivní odchod do jiného světa, pak inhumace znamenala, že mrtvý zůstával do jisté míry nablízku svému společenství, pomáhal zajistit kontinuitu míru a prosperity. Zvláště u jedinců s autoritou a významem pro společenství to bylo jistě žádoucí. Na podporu tohoto názoru lze uvést také to, že pokud se od doby římské v některé společnosti praktikovala biritualita, pak inhumace byla zpravidla spojena s vyšším sociálním postavením zemřelých.

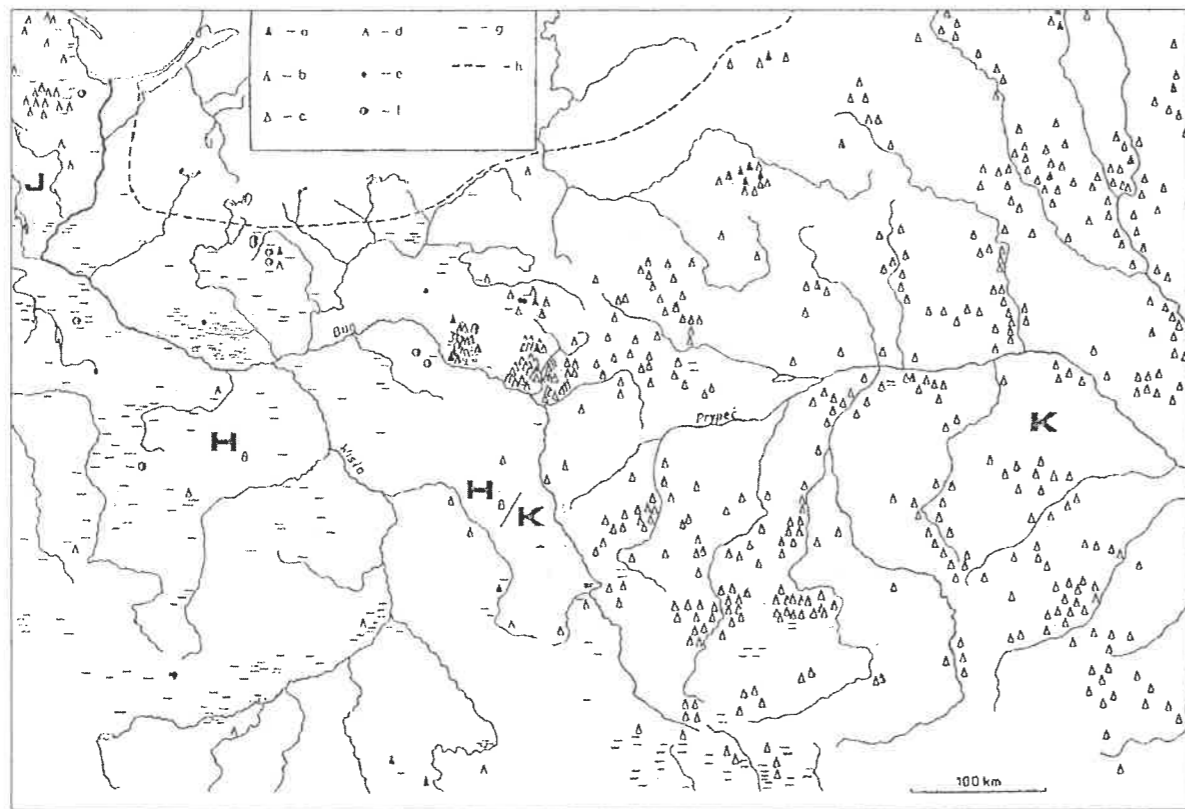
Přijetí křesťanství nebylo jednoduchou záležitostí. Aktem obrácení (konverze) a křtem teprve začínal dlouhodobý a prakticky nekončící proces christianizace, kdy systém křesťanských hodnot postupně postupuje každodenní život. Změna žárového pohřebního ritu v kostrový nebyla asi velkým problémem, ani omezení a odbourání milodarů netrvalo dlouho (snad dvě generace), ale celá staletí se udržely pohřební rituály a jak ukazují písemné prameny z 11. století – i místa pohřbu.

Také pro moravské prostředí lze přijmout dělení Milana Hanuliaka, podle něhož se pozůstatky zemřelého člověka dostávaly na pohřebiště, do osamělého hrobu, do hrobu na sídlištní ploše, do sídlištního objektu, nebo na kostelní hřbitov. Doplňit bychom mohli kategorii pozůstatků ponechaných bez pohřbu. Podle vnějšího vzhledu dělíme středohradištní pohřebiště (9. až první polovina 10. století) na pohřebiště s plochými hroby a na mohylníky. První skupina (pohřebiště s plochými hroby) má převahu, i když je pravděpodobné, že sem jsou zařazena pohřebiště původně mohylová, u nichž se mohyly nedochovaly. Někdy zde pozorujeme kumulaci kolem centrálního hrobu, jindy náběh k řadám. Úprava hrobových jam je rozmanitá. Většinou je půdorys obdélníkový se zaoblenými rohy, hloubka je závislá na pozdějších úpravách terénu, ale v některých případech dosahuje i přes 3 m. K úpravě hrobové jámy se někdy použilo dřevo, jindy kameny a občas se podaří objevit i zbytky rakve. Hroby s výklenky mají paralely na avarských pohřebištích, ale interpretovat je jako kulturní vliv Avarů by bylo zjednodušující, protože do kultury jak Avarů, tak i Slovanů se dostaly zprostředkovaně z prostředí dolního Podunají. Smysl pohřbu ve výklenku hrobové jámy není zcela jednoznačný (opatření proti revenanci nebo vylupování), ale mohla zde hrát roli snaha pohřbit zemřelého jednoduchým způsobem v dutém prostoru.

Jako příklad rodového středohradištního jihomoravského pohřebiště s centrálním hrobem můžeme uvést „Hotařský kopec“ u Morkúvek, kde kolem hlavního hrobu (s mečem a dalšími zbraněmi) pohřbívala místní komunita v 9. století (obr. 20–24).

Pozoruhodné poznatky týkající se proměny pohřebního ritu u jihomoravských Slovanů pocházejí z výzkumů pohřebišť u Prušánek a Nechvalína. Na obou pohřebištích jsou doloženy žárové hroby na jižním okraji pohřebiště trvajících do poloviny 9. století. V obou případech bylo kolem poloviny 9. století pohřebiště přeloženo na jiné místo, kde se pohřbívalo kostrovým způsobem až do 11. století (obr. 25).

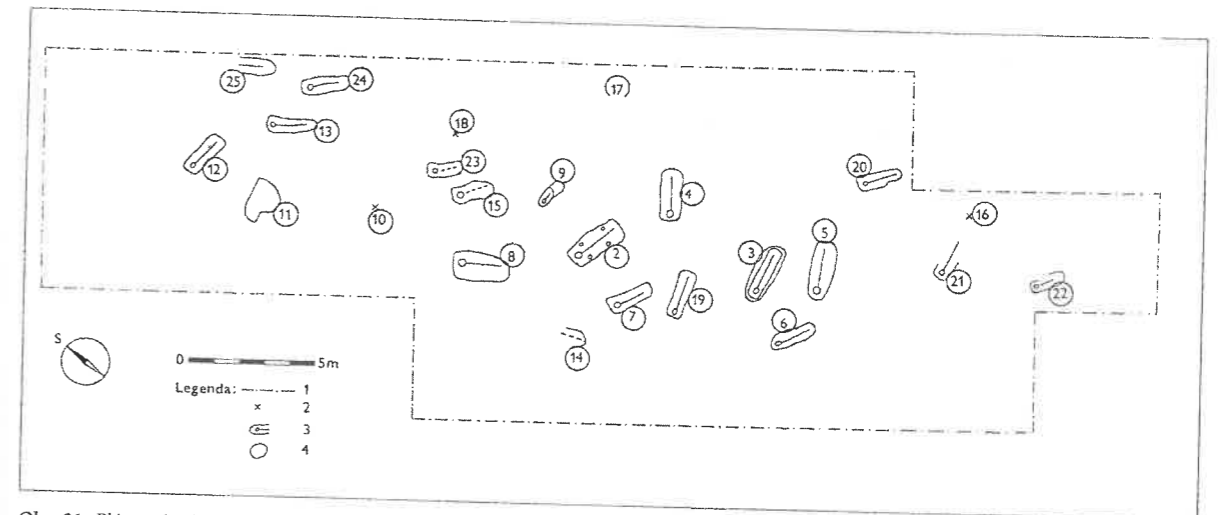
Středohradištní pohřebiště se nacházejí na centrálních hradiscích, na velkomoravských dvorcích, ale

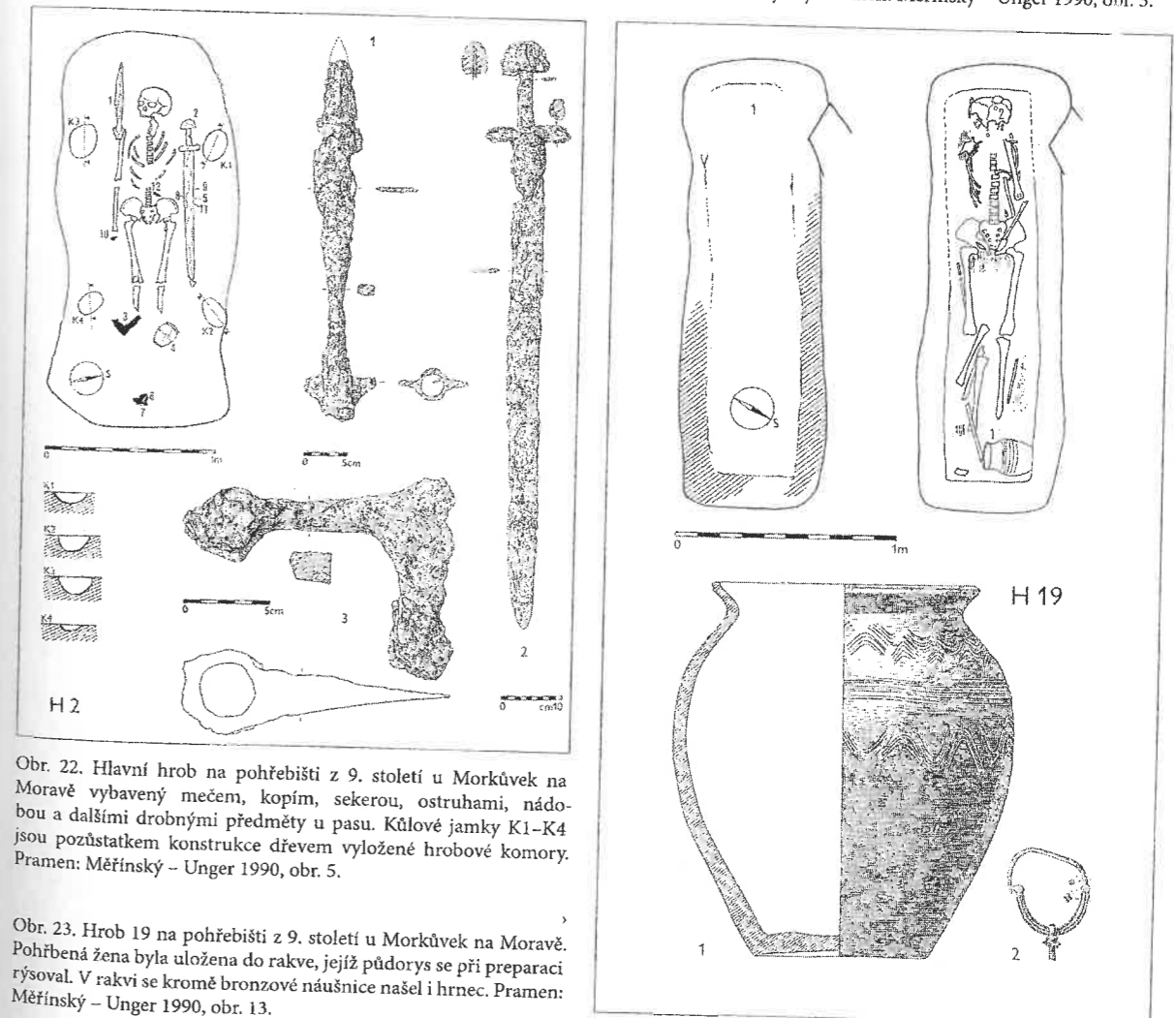
Obr. 19. Slovanská pohřebiště z doby od poloviny 10. do poloviny 12. století. Legenda: a-c – mohylová pohřebiště (a – žárová, b – birituální, c – kostrová), d – hroby uložené do starších mohyl, e-g – plochá pohřebiště (e – žárová, f – birituální, g – kostrová), h – severní hranice slovanského osídlení. Pramen: Zoll-Adamikova 1996, s. 82.

Obr. 20. Takzvaný „Hotařský kopec“ u Morkůvek na Moravě, na němž bylo prozkoumáno pohřebiště z 9. století. Foto: J. Unger.

Obr. 21. Plán pohřebiště z 9. století u Morkůvek na Moravě. Kolem centrálního hrobu 2 byli pohřbíváni ostatní příslušníci komunity. Legenda: 1 – hranice zkoumané plochy, 2 – rozrušené hroby, 3 – hroby, 4 – zahloubené objekty. Pramen: Měřínský – Unger 1990, obr. 3.

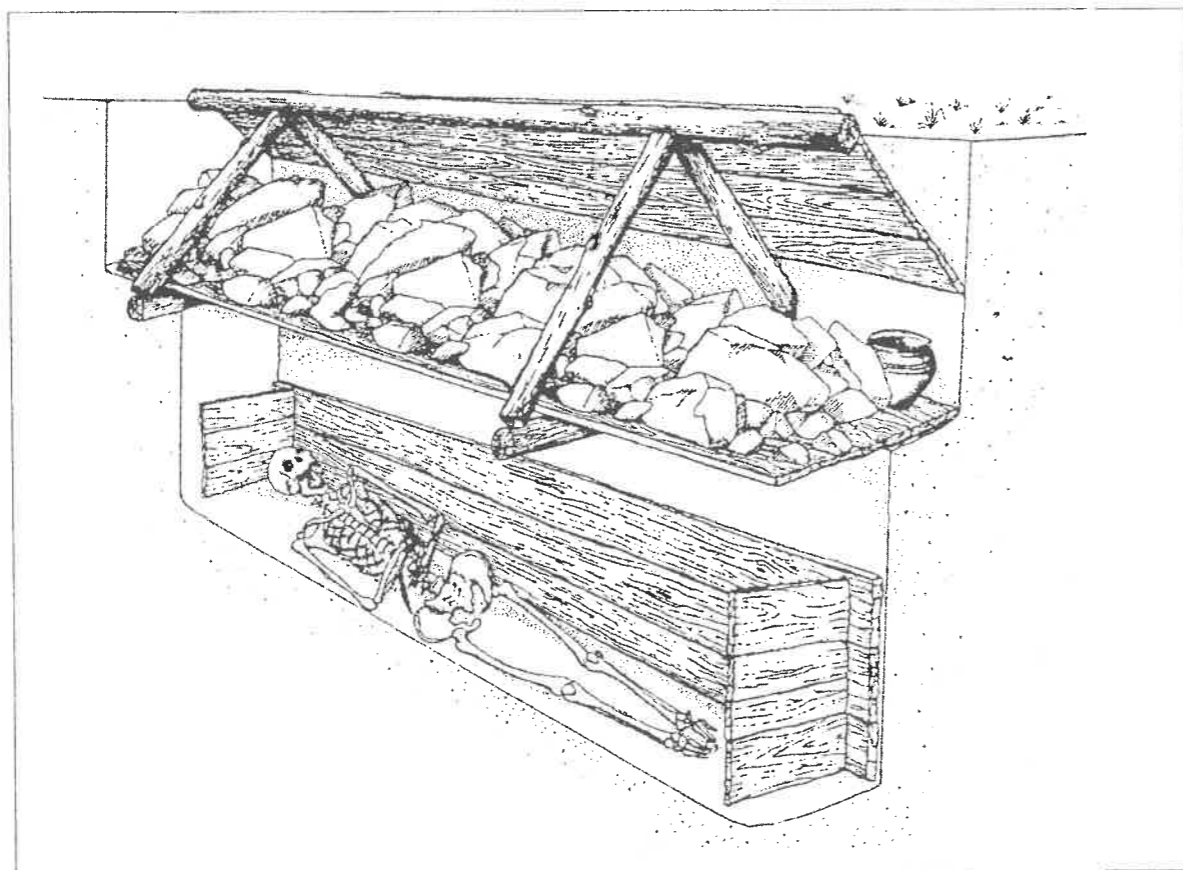
Obr. 22. Hlavní hrob na pohřebišti z 9. století u Morkůvek na Moravě vybavený mečem, kopím, sekerou, ostruhami, nádobou a dalšími drobnými předměty u pasu. Kúlové jamky K1-K4 jsou pozůstatkem konstrukce dřevem vyložené hrobové komory. Pramen: Měřínský – Unger 1990, obr. 5.

Obr. 23. Hrob 19 na pohřebišti z 9. století u Morkůvek na Moravě. Pohřbená žena byla uložena do rakve, jejíž půdorys se při preparaci rýsoval. V rakvi se kromě bronzové náušnice našel i hrnec. Pramen: Měřínský – Unger 1990, obr. 13.

i při zemědělsko-pastevských či zemědělsko-řemeslnických a vojensko-strážních sídlištích. Poznatky o poslední skupině pohřebišť, známé dosud především díky výzkumům na předhradí „Pohanska“ u Břeclavi, obohatil výzkum v Olomouci-Nemilanech, kde takřka 19% jedinců bylo vybaveno zbraněmi – a to nejen meči, které se našly ve dvou hrobech, ale i šavli (svědčící o kontaktech s Maďary či Pečeněhy). Také pohřby koní doplňují naše představy o vybavení a funkci vojensko-strážního sídliště v předpolí mocenského centra. Za pohřebiště řemeslnického a zemědělského obyvatelstva žijícího na předhradí rajhradského hradiska se považuje lokalita ležící mezi Rajhradem a Rebešovicemi (jižní Morava) s 564 hroby. Jedná se samozřejmě jen o umělé dělení a v mnoha případech je přiřazení konkrétního pohřebiště k stanovené skupině problematické.

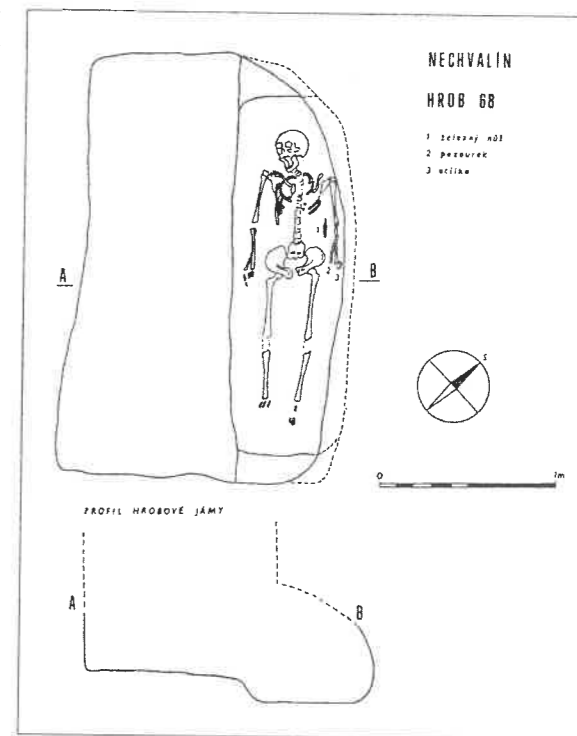
Mohylníky se dochovaly především v lesnatém terénu, kde nebyly zničeny pozdější kultivací půdy. Jednotlivé mohyly bývají většinou kruhového až oválného půdorysu. Někdy se zdá, že mohyla oválného

půdorysu vznikla splynutím několika samostatných mohyl. Průměr dosahuje 2 až 18 m a výška 0,5 až 6 m. V násypch se vyskytují stopy ohně a dřevěného vymezení pohřbu. Kostrové hroby pod mohylami leží buď na úrovni terénu, nebo v jamách pod mohylou. V některých případech mohly být kostrové hroby zapuštěny i do tělesa mohyly. Některá mohylová pohřebiště s žárovými i kostrovými hroby se udržela dlouho (obr. 26). Výrazná skupina mohylových birituálních pohřebišť je dokumentována na jihovýchodní Moravě, kde lze jejich výskyt sledovat od 9. do počátku 11. století (Kostelec, Nevšová, Bojkovice, Rudimov, Luhačovice, Žlutava). Příkladem může být mohyla v trati „Starý háj“ u Lipové na Zlínsku, v jejíž tělese byly objeveny jak jamkové žárové pohřby, tak i zbytky spálených kostí uložených do násypu. Doloženo je zde i žároviště. U některých mohyl na Zlínsku (například v Kostelci-Štípe) se na úrovni původního terénu našlo jen několik spálených kostí, atypické zlomky keramiky a železný předmět (snad přezka), takže tyto mohyly jsou zatím nedatovány.

Obr. 24. Kresebná dokumentace a rekonstrukce hrobu z 9. století na pohřebišti u Modřic na Moravě. Kresba: P. Kos.

Obvyklá orientace hrobů byla západ – východ (hlavou k západu) s celou řadou odchylek, které se vysvětlují rozdílným místem východu slunce během ročních období, což je velmi problematické. Dále je možné, že se lidé při zřizování hrobů řídili v terénu jen přibližnou západovýchodní orientací, případně hroby orientovali na krajovou dominantu. Důležitou roli zřejmě hrál sklon terénu pohřebiště i představy o geografickém umístění záhrobí i zmrtvýchvstání. Většinou se pohřbívalo do obdélníkových jam určených pro jednu osobu, ale v prostoru mezi řekami Svratkou, Dyjí a Moravou se objevují hroby po delší straně hrobové jámy s výklenkem, do něhož byl zemřelý uložen. Vedle toho jsou z pohřebiště v Mutěnicích známy hrobové jámy dvojnásobné šířky, v nichž byl zemřelý pohřben podél jedné z delších stran. V tomto případě se opět může jednat o pozůstatek výklenkového hrobu. Běžná je poloha nazar s pažemi podél těla a nohama vedle sebe, ale vyskytují se i různé odchylky (poloha na boku, skrčená poloha). V hrobech se nacházejí jednak předměty související s oděvem a výzdobou zemřelého (přezky, nákončí opasek, náušnice, prsteny, náhrdelníky), jednak milodary (nádoby, zbraně). V hrobech se objevují i doklady pohřebních zvyků (vykuřování,

Obr. 25. Kresebná dokumentace hrobu s výklenkem na pohřebišti u Nechvalína (Morava). Pramen: Klanica 1997b, obr. 8.

Obr. 26. Mohylník v Bohuslavicích u Kyjova. Pramen: Archiv Archeologického ústavu AV ČR v Brně.

pohřební hostina, rituální rozbíjení nádob, skořápky vajec).

Přijetí křesťanství se neprojevovalo ve změně žarového pohřebního ritu v kostrový, neboť k němu docházelo postupně již dříve, ale především v přesunu pohřebních areálů do blízkosti sídlišť, nebo, lépe řečeno, přímo do nich. Nebylo to jen v případě hřbitovů kolem kostelů, ale i v sídlištních areálech mimo kostely. Příkladem jsou rozsáhlé archeologicky prozkoumané plochy na Pohansku u Břeclavi, kde kostrové hroby leží většinou v malých skupinkách mezi sídlištními objekty (obr. 27), nebo i situace na hradišti sv. Hypolita u Znojma. Tento způsob pohřbívání se na Moravě váže především na mocenská a hospodářská centra a také jejich nejbližší okolí, o čemž svědčí objev v Břeclavi-Poštorné. Ojedinelé hroby mezi sídlištními objekty však mohou odrážet i situaci, kdy lidé vytržení nebo vymanivší se ze své komunity zemřeli v cizím prostředí, do něhož nebyli plně integrováni. Do souvislosti s přijetím křesťanství náleží i skutečnost, že na kostelních hřbitovech jsou pohřbeni muži zřejmě padlí v boji. Alespoň u společensky výše postavených jedinců bylo snahou převést jejich těla k pohřbu do posvěcené půdy – možná z tohoto důvodu se u kostelů na mikulčických „Valech“ a také na Pohansku u Břeclavi nacházejí hroby s kostrami nesoucími známky smrtelných zranění. Ostatní obyvatelstvo i nadále pohřbívalo na pohřebištích oddělených od sídlišť a splnutí pohřebiště se sídlištěm trvalo ještě nejméně tři staletí, až do doby, kdy se vytvořila dostatečně hustá síť farních kostelů.

Nový jev v moravském prostředí 9. století představují kostelní hřbitovy vzniklé buď na starších pohřebištích (například ve Starém Městě „Na valách“), nebo kolem nově založených chrámů (obr. 28, 29). Jsou dokladem křesťanského pohřebního ritu, který má svůj vývoj. V 9. století kolem kostelů pohřbívali především příslušníci komunit vázaných na mocenská centra (podobně jako v prostředí Franské říše před staletími). První generace pohřbívala ještě s četnými přídávky, ale počet přídavek se postupně omezoval. Dvanáctý kostel na mikulčických „Valech“ se považuje především za stavbu nad kamennou relikviářovou schránkou zbudovanou kolem roku 900.

Zvláštní pozornosti si zasluhují hroby uvnitř kostela. Církev přísně rozlišovala pohřbívání na vysvěcené půdě kolem kostela a pohřbívání v interiéru kostela. Zatímco pohřbívání u kostela se stalo povinností, pohřby v interiéru se omezovaly na výjimky

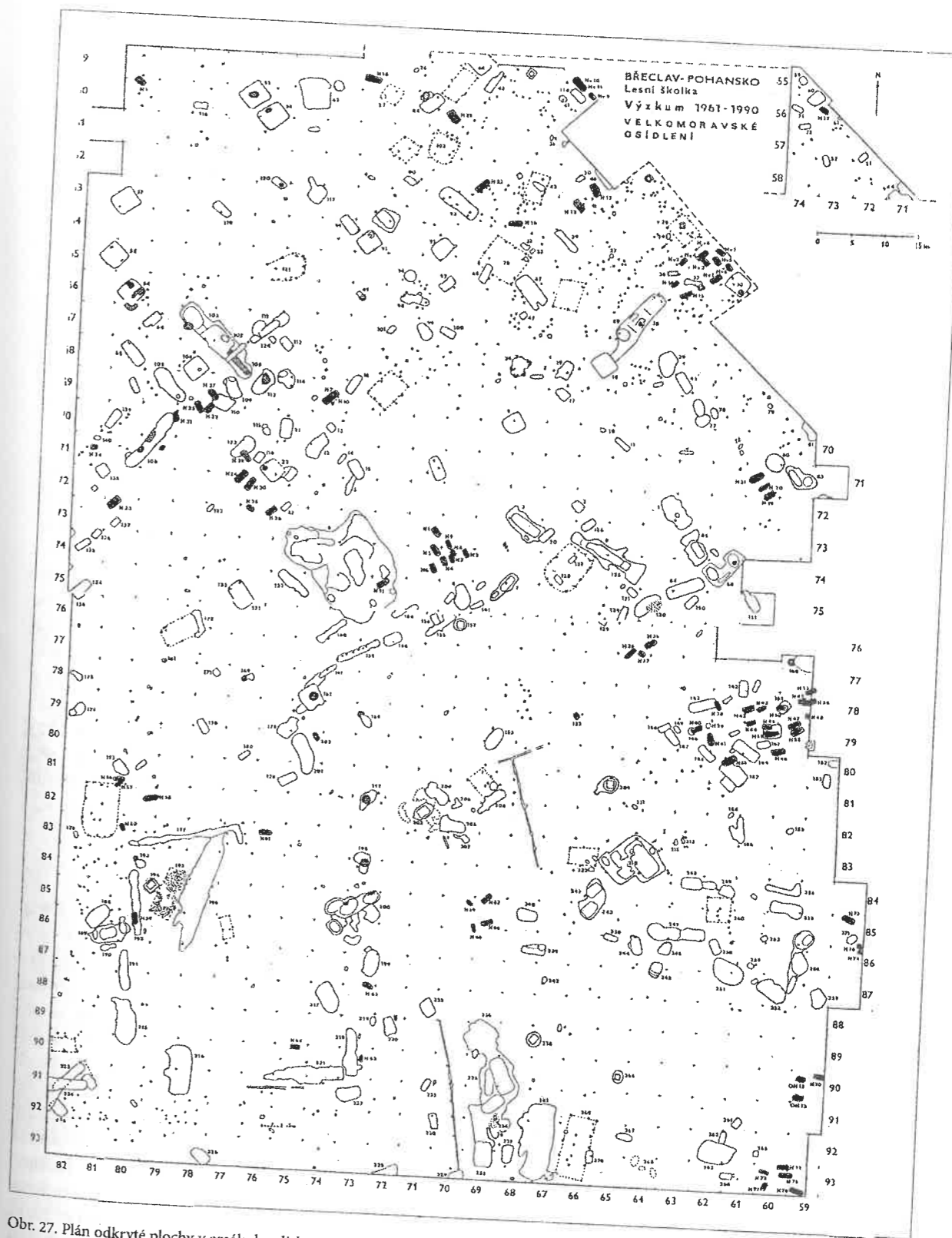
(kněží, biskupové, mniši a privilegovaní laici). Od 7. století býval na synodách opakovaně vyhlašován zákaz pohřbívání v kostelích (Braga 563, Nantes 658, Mohuč [Mainz] 813, Tribur 895, Nantes 900), z něhož byli vyjmuti biskupové, opati, kněží a zbožní laikové (jimiž byli myšleni patroni kostela).

Literatura: Dohnal 1980, 2003, Dostál 1966, 1980, 1982, Galuška – Dufka 1991, Galuška – Lutovský 1993, Hanáková – Staňa – Stloukal 1986, Hanuliak 1999a, 2002, 2004, 2004a, 2004b, Kalousek 1971, Kavanová 1980, 1993, 2003, Kavanová – Vitula 1990, Klanica 1990, 1997a, Klíma 1999, Kohoutek 1995, 2003, Kožíak 2001, Kurková 2003, Měřinský – Unger 1990, Rajchl 1987, Smetánka 1995, Stloukal – Vyhnanek 1976, Stuchlík – Unger 1987, Staššíková-Štukovská 2001, Unger 2004.

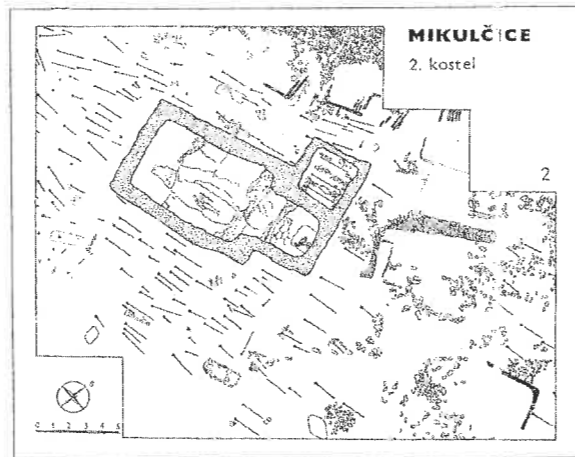
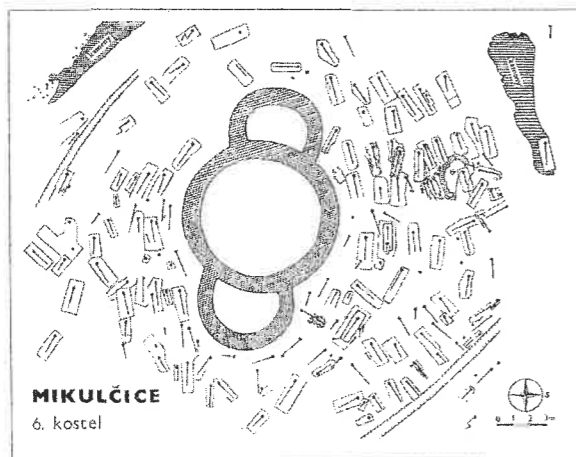
2.4.2. Slované na území dnešního Rakouska

Z území dnešního Rakouska známe mnoho dokladů slovanského osídlení v 9. století. Například v Lesní čtvrti (Waldviertel) a části Mlýnské čtvrti (Mühlviertel) jsou mohylová pohřebiště velmi podobná těm, která známe z jižních Čech a jižní Moravy. Pokud jsou tato pohřebiště zkoumána, například u Winamu, tak pod mohylami leží hrobové jámy obložené kameny s nebožtíky uloženými v dřevěných rakvích (obr. 30). Vzhledem k vlastnostem půdy jsou jak kostelní pozůstatky, tak i kovové předměty často stráveny. V některých hrobech se zachovaly součásti oděvu, šperk a různé přídávky. V Podunají východně od Enns (Enns) a v části Dolního Rakouska (Niederösterreich) jižně od Dunaje leží plochá pohřebiště. Zemřeli zde bývali pohřbeni do obdélných jam v dřevěných rakvích. Hroby žen obsahují šperky z bronzu, mosazi a vzácně i ze stříbra, skleněné korálky a přesleny. V mužských hrobech se nacházejí nože, ocílky s křesacími kameny, šipky, sekery a kopí. Časté jsou zvířecí kosti. Třetí skupina hrobů se rozprostírá ve Vinné čtvrti (Weinviertel) a navazuje na moravská pohřebiště. Oproti předchozím skupinám je zde více zbraní a častější zranění na kostech. Proces christianizace je doložen kostelními hřbitovy.

Literatura: Friesinger 1984, Justová 1990.

Obr. 27. Plán odkryté plochy v areálu hradiska z 9. století „Pohansko“ u Břeclavi na Moravě. Vedle pozůstatků dosti intenzivního osídlení reprezentovaného různými jámami a žlábký se nacházejí skupinky kostrových hrobů (vyznačeny černě). Pramen: Dostál 1988, obr. 4.

Obr. 28. Půdorys dvouapsidové rotundy (6. kostel) a 2. kostela na hradisku v Mikulčicích na Moravě z 9. století. Kostely jsou obklopeny hroby. Pouze v interiéru 2. kostela je jeden hrob s mečem v kostelní lodi a tři hroby v přístavku na severní straně. Pramen: Poullík 1975, obr. 15, 24.

2.4.3. Slované na území dnešního Slovenska

Pohřební ritus slovanského obyvatelstva na území dnešního Slovenska, respektive na Nitransku, se v 9. století nelišil od způsobu pohřbívání na Moravě. Poměrně časté jsou birituální mohylníky dokumentující přechod od žárového pohřebního ritu k pohřbívání nespálených těl. Mohylníky nejsou známy z Dunajské nížiny a dalších oblastí (Liptov, Orava, Spiš, Šariš). K přechodu na inhumaci docházelo někde od přelomu 8. a 9. století, někde, jako například na východním Slovensku, se žárový pohřební ritus udržel až do přelomu 10. a 11. století. V 10. století po rozpadu Velkomoravské říše je na některých pohřebištích zřejmé přežívání původní populace beze změn. Na jiných pohřebištích se projevuje přítomnost maďarského etnika a postupně při splývání s místním obyvatelstvem se vytváří tzv. belobrdská kultura.

Plochá kostrová pohřebiště lze rozdělit na starší a mladší typ, přičemž dělící čarou je poslední čtvrtina 10. století. Je možno rozlišit několik typů pohřebních lokalit: Osamělý hrob, hrob na sídlišti, jedinec uložený v sídlištním objektu, pohřebiště a kostelní hřbitov. Pro starší pohřebiště je charakteristické skupinové pohřbívání příbuzných, které u mladších pohřebišť mizí. Na pohřebištích se projevuje obava ze smrti a strach z nespáleného mrtvého těla, tedy obava z návratu zemřelého. S tím souvisí udobřovací, očištné a ochranné praktiky, jejichž stopy se nacházejí v hrobech. Na celé řadě pohřebišť se vyskytují výklenkové hroby, většinou podmolového typu; jen na pohřebišti v Borovciach byl

prozkoumán jeden tunelový hrob. Jedinci rizikových skupin bývali pohřbíváni mimo občinová pohřebiště. Příkladem dobře zpracovaného pohřebiště, na němž se tento vývojový trend projevuje, jsou i Čakajovce.

V Malých Kosihách u Nových Zámek, kde bylo prozkoumáno 417 hrobů z 10. až 11. století, se Marie Vondráková pokusila vysledovat na kosterním materiálu podíl slovanského a maďarského etnika a jeho proměny v průběhu několika generací. Podařilo se jí doložit jak umělou deformaci lebky, tak i trepanaci. *Literatura:* Hanuliak 1992, 1994a, 2000, 2000–2001, 2004, 2004a, 2004b, Hanuliak – Rejholcová 1999, Chropovský 1997, Rejholcová 1990, Stašíková-Štukovská 2005, Štefanovičová 1989, Vondráková 1996.

2.4.4. Maďaři

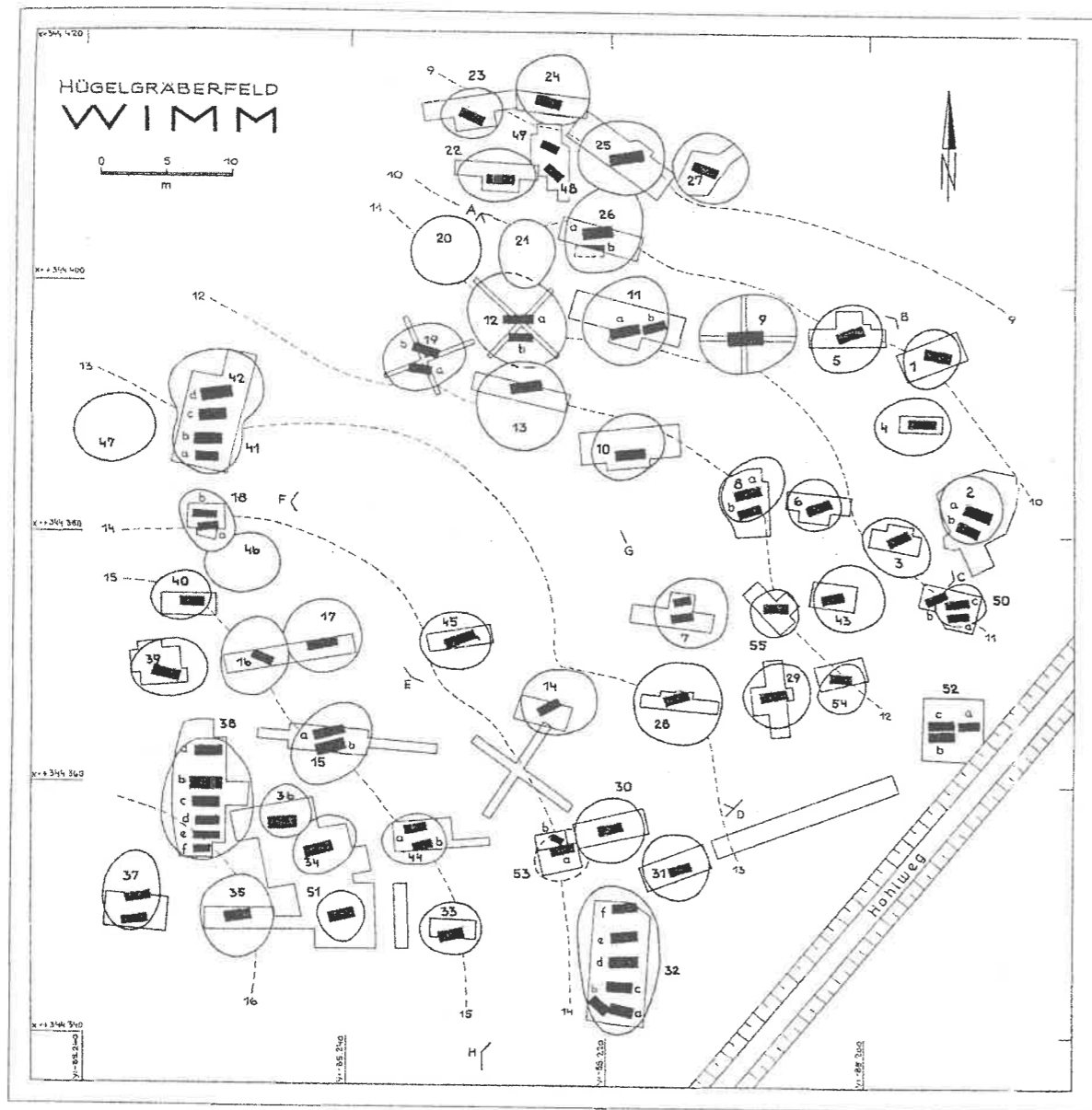
Maďaři přišli z území na střední Volze a Kamě do Karpatské kotliny na přelomu 9. a 10. století a postupně osadili území osídlené zemědělským obyvatelstvem. Jejich kultura obsahovala prvky byzantské, arabské, perské, turkmenské a slovanské. Svoje zemřelé pohřbívali na malých velkorodinných pohřebištích, odrážejících zvláště v prvních desetiletích po jejich příchodu, nomádský způsob života. V hrobech orientovaných zpravidla ve směru západ – východ s různými odchylkami, bývali pohřbíváni muži i s částmi koně (hlava, končetiny), zbraněmi (šavle, meč, sekera, šípy) a výstrojí koně (sedlo s třmeny, udidla). V ženských hrobech se objevují charakteristické ozdoby hlavy, nášivky na oděv, náramky a prsteny. Ozdobu oděvu tvořily i proděravělé mince. V hrobovém inventáři se

Obr. 29. Skupina hrobů západně od druhého kostela v Mikulčicích (Morava). Pramen: Archiv Archeologického ústavu AV ČR v Brně.

nachází i charakteristická keramika. Hroby Maďarů jsou kromě Karpatské kotliny známy i z Moravy, Polska, Rakouska, ale i západní Evropy (obr. 32).

Literatura: Koperski 1985, 2003, Kouřil 2003, Lauer-mann 2000, Ruttkay 2002, Schulze 1984, Točík 1968, 1987, Váňa 1954.

Obr. 30. Schematický plán výzkumu slovanského mohylového pohřebiště u Wimmu v Rakousku. Ovály znázorňují půdorys mohyl, černé obdélníky hroby a pravidelné útvary archeologické sondy. Pramen: Friesinger 1984, Taf. 2.

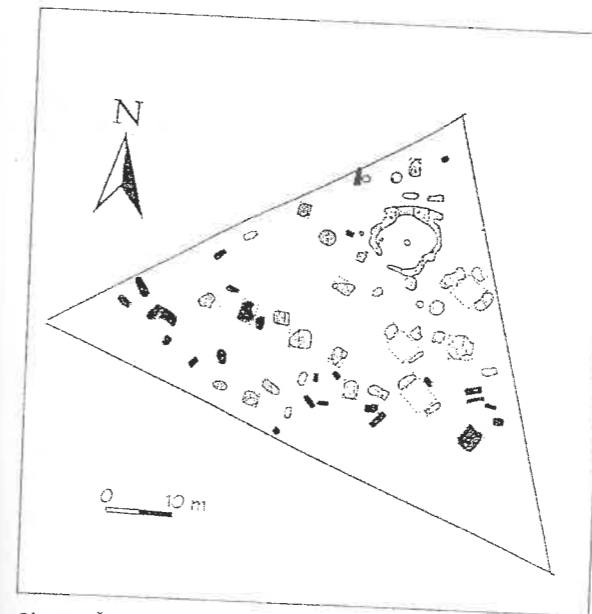
2.4.5. Čechy

V 9. století došlo v Čechách k přechodu na kostrový pohřební ritus s četnými milodary, které postupně mizí. Na hradeckých centrech se ve vydělení hrobů i ve výbavě projevuje sociální diferenciacce. Za důsledek pronikání křesťanství se považuje přesun pohřebišť do sídlištních areálů, postupně i ke kostelům, omezení hrobového inventáře, křížky a někdy i osobní relikviáře.

Literatura: Frolíková-Kaliszová 2004, Krumphanzlová 1971, Sommer 2000a, 2001, Šolle 1980.

2.4.6. Polsko

Území dnešního Polska tvořilo v časném středověku několik oblastí s odlišným hospodářským, kulturním i politickým vývojem. Na přelomu 8. a 9. století se ve slovanském prostředí charakterizovaném Helenou Zoll-Adamikovou jako „zóna bez stop po pohřebním

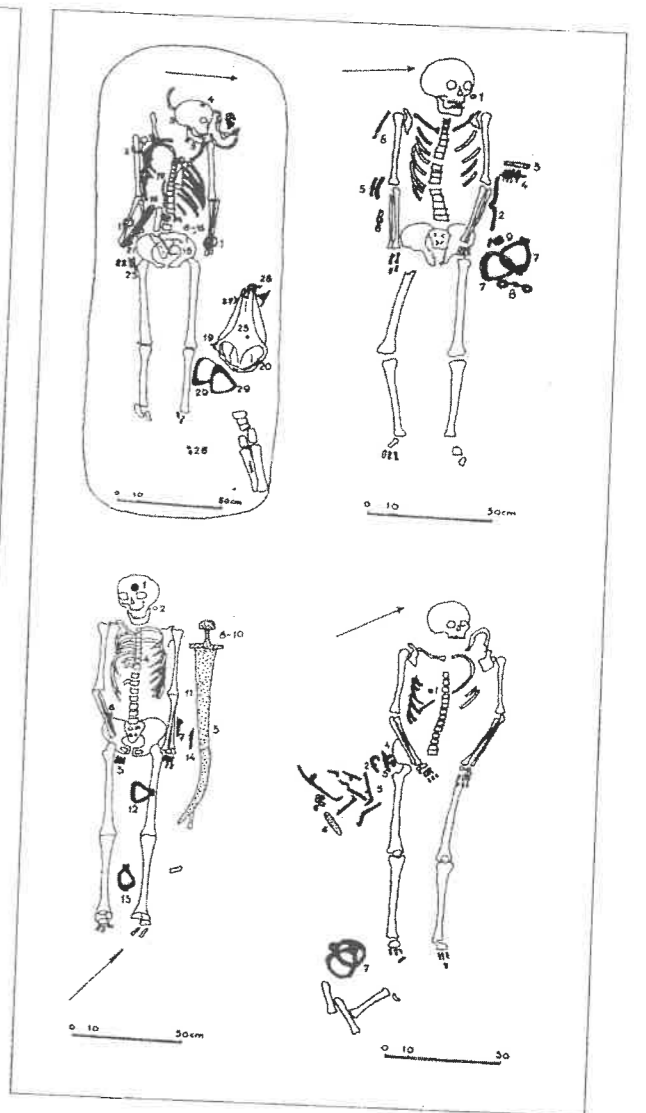
Obr. 31. Žárové pohřebiště typu Alt Käbelich v Grabku (Polsko). Pramen: Muzolf 2002, obr. 246A.

ritu“ objevují na pobřeží Baltského moře birituální pohřebiště s převahou mohylových hrobů. V žárových hrobech jsou časté zbytky člunů a vozů. Hroby jsou také často vybaveny luxusním zbožím ale beze zbraní. Zdá se, že jde o hroby Vikingů zabývajících se především obchodem. Vedle toho se však na území Polska objevují od konce 8. století a možná, že i o něco dříve, hroby typu Alt-Käbelich pro něž jsou charakteristické ploché jámy oválného půdorysu někdy s pozůstatky většího množství spálených jedinců, původně překryté dřevěnými střechami. V Grabku se dokonce podařilo odhalit pozůstatky kruhového kultovního objektu, datovaného do přelomu 10. a 11. století, který byl součástí pohřebiště tohoto typu (obr. 31).

Od druhé poloviny 10. století se objevují kostrové hroby vybavené zbraněmi, jezdeckou výstrojí i vázkami se závažími, které se považují za doklady pobytu vikinských bojovníků ve službách Piastovců.

Na území Slezska vydělil Krzysztof Wachowski pro 9. století mohylové pohřebiště s mohylami obsahujícími dřevěnou srubovou konstrukci na čtvercovém půdorysu nebo konstrukci kamennou. Z další etapy, která není mladší než 10. století, jsou známa opět plochá žárová pohřebiště v Dolním Slezsku. Kostrové hroby se objevují pod velkomoravským vlivem v 9. století a v 10. století pod vlivem českým, který se projevuje přidáváním mincí do hrobů.

Literatura: Czupryńska 2002, Gorczyca 2002, Losiński 1993, Muzolf 2002, Szmoniewski 2005, Tynie-

Obr. 32. Hroby maďarských bojovníků s výstrojí a výstrojí ze Sereďe. Pramen: Točík 1987, obr. 2.

-Kępińska - Wróbel 2002, Wachowski 2000, Zoll-Adamikowa 1997.

2.4.7. Východní Slované

U Slovanů na východě se zvyk pohřbívat pod mohylami udržel déle než na západě a to i po přijetí křesťanství. Souvisí to snad s větší tolerancí východní církve. Desáté století bylo obdobím birituálního, ale v 11. až 12. století byly již běžné mohyly související s kostrovým pohřebním ritem. Různé východoevropské slovanské kmeny se lišily kromě jiného i způsobem budování mohyl. Na severu Ruska se vyskytují mohyly dlouhé 12 až 40 m, ojediněle i delší

než 100 m, široké 5 až 10 m a 1 až 2 m vysoké. Vznikaly tak, že k mohyle se stále přidávaly další pohřby pod násypem. Ostatky zemřelého byly často uloženy v zemi bez nádoby, ale vyskytují se i popelnice. Tyto mohyly jsou datovány do 6. až 9. století. Tímto způsobem pohřbívalo slovansko-baltsko-finské obyvatelstvo. Pro novgorodské Slované v 6. až 9. století byly charakteristické mohyly na kruhovém půdorysu se strmými svahy. Vzhledem k tvaru se jim říká *sopky*; dosahují výšky 2 až 10 m a jejich průměr se pohybuje v rozmezí 12 až 40 m. Také v těchto mohylách se pohřbívalo postupně.

Ještě počátkem 10. století zaznamenává islámský encyklopedista a geograf ibn Rusta zajímavou zprávu o pohřebním ritu týkající se východních Slovanů: „(...) Když někdo z nich zemře, spálí jej. Když ženám zemře nějaký příbuzný, poraní si nožem ruce a tvář. Když

2.5. Pohřbívání v 11. a 12. století

V tomto období došlo k celé řadě podstatných změn charakterizovaných postupnou unifikací pohřebního ritu s minimem milodarů a zakládáním kostelních hřbitovů. Na některých pohřebištích, především na Slovensku, vzácněji i na Moravě (Kníničky, Místřín, Nová Dědina) a v Čechách (Radomyšl), byly některé hroby kryty velkými náhrobními kameny, v některých případech s vytesaným křížem nebo jinou značkou. Účelem těchto náhrobníků bylo jistě označit vyšší sociální postavení v rámci komunity. Tento výklad podporují zvláště značky, z nichž některé mohou mít vazbu na pozdější šlechtické znaky.

Pozoruhodná jsou i demografická pozorování. Podle údajů publikovaných Klausem Simonem, který provedl antropologickou analýzu pohřebiště z 11. a 12. století v Schirmenitz v Sasku se zdá, že dožitý věk do jisté míry souvisí se sociálním postavením zemřelého. Na tomto pohřebišti bylo zjištěno, že dospělí se dožívali průměrného věku 34,5 let (muži 37,6, ženy 30,7 let). V sledované populaci se nejnižšího věku dožívali lidé v době kolem roku 1100 a v první polovině 12. století (ženy jen 24,2 let). V téže době poklesla i průměrná výška postavy ze 167 na 159 cm a na kostech jsou velmi časté defekty. Při srovnání se situací ve střední Evropě (mezi Durynským lesem, Krušnými horami a Baltským mořem) klesá průměrný dožitý věk venkovského obyvatelstva od roku 800, kdy dosahoval 39 let – na 34 let v první polovině 12.

někde spálí mrtvolu, na druhý den přijdou na spáleniště, vyberou popel, uloží jej do hliněné nádoby a nádobu položí na vyvýšené místo (mohylu). Když uplyne rok od smrti příbuzného, vezmou s sebou asi 20 nádob plných medu a vyjdou s nimi na to vyvýšené místo. Když se tam všichni shromáždí, jí a pijí. Potom se vrátí domů. Když měl mrtvý tři ženy a jedna z nich si myslí, že ji měl nejraději, vezme dvě dřeva a postaví je do země nedaleko mrtvého. Přeloží přes ně třetí dřevo, upevní na ně provaz, stoupne si na stoličku a druhý konec provazu si uváže kolem krku. Když to udělá, odstraní stoličku pod ní a ona zůstane viset až pokud se nezadusí a nezemře. Potom ji hodí do ohně a spálí ji (...). Když spalují mrtvé, hrají na hudební nástroje. Tvrdí, že je třeba se radovat, protože bůh přijal zemřelého do své milosti“ (Pauliny 1999, s. 99).

Literatura: Zoll-Adamiková 1995a, 1996.

století. Jako jeden z faktorů snižování dožitého věku se uvádějí i změny podnebí, kdy se po klimatickém optimu v 8. století počasí zhoršovalo. Od druhé poloviny 12. století se věk zvyšoval a v první polovině 13. století dosahoval již 37 let. Prodloužení dožitého věku venkovské populace od druhé poloviny 12. století se vysvětluje konsolidací poměrů a zvýšením produktivity v zemědělství. Tyto údaje budou však vyžadovat další srovnávací studie.

Literatura: Simon 1988.

2.5.1. Čechy

Zatímco v západní Evropě je pro 11. až 12. století charakteristické pohřbívání na kostelních hřbitovech, v Čechách existovala řadová pohřebiště, která známe díky větším archeologickým výzkumům především z Lahovic (395 hrobů s 435 jedinci) a Radomyšle (463 hrobů s nejméně 729 jedinci). Tato řadová pohřebiště jsou svědectvím rozvolnění rodových vazeb a liší se od starších středohradištních, pro něž je charakteristické skupinové pohřbívání. Kostelní hřbitovy v této době existovaly a jsou v Čechách častější než například na Moravě, což je odrazem pevnější struktury církevní organizace vázané od roku 973 na pražské biskupství. V pohřebním ritu, především u venkovského obyvatelstva, přežívalo ještě mnoho pohan-ských tradic. Již při převozu těla sv. Vojtěcha z Hnězd-

na (Gniezno v Polsku) do Prahy roku 1038 vyhlásil Břetislav I. takzvaná statuta, v nichž je podle Kosmy uvedeno: „Rovněž ti smělci, kteří pochovávají své mrtvé v polích nebo lesích, ať zaplatí arcijáhnů vola a tři sta peněz do důchodu knížecího, mrtvého však ať pochovají znovu na hřbitově věřících“ (Kosmas 1949, s. 143). Ještě kníže Břetislav II., brzy po svém nastolení 14. září 1092, vydal nařízení, jak je známe z Kosmovy kroniky. Nemalá část se týkala právě pohřebního ritu. Kníže zakázal „(...) pohřby v lesích a na polích, hry (představení), které konali na rozcestích a na křižovatkách jako pro odpočinutí duší, a konečně bezbožné hry, které provozovali nad svými mrtvými, volající prázdné stíny a majíce škrabošky na tvářích (...)“ (Kosmas 1949, s. 143).

Inventář mladohradištních hrobů není příliš bohatý a někdy bývá vysvětlován jako doklad společenské nivelizace venkovského obyvatelstva; zdá se však, že jak náhrobní kameny, tak i rozборы některých pohřebišť (například v Praze-Motole) jsou svědectvím diferenciace venkovského společenství. Charakteristické esovité záušnice i mince ve funkci obolu mrtvých se v Čechách vyskytují méně často než na Moravě.

Ve 12. století dochází k postupnému přechodu k pohřbívání na kostelních hřbitovech. Literatura: Frolíková-Kaliszová 2000, Krumphanzlová 1966, Nechvátal 1999, Sommer 1996, 2001.

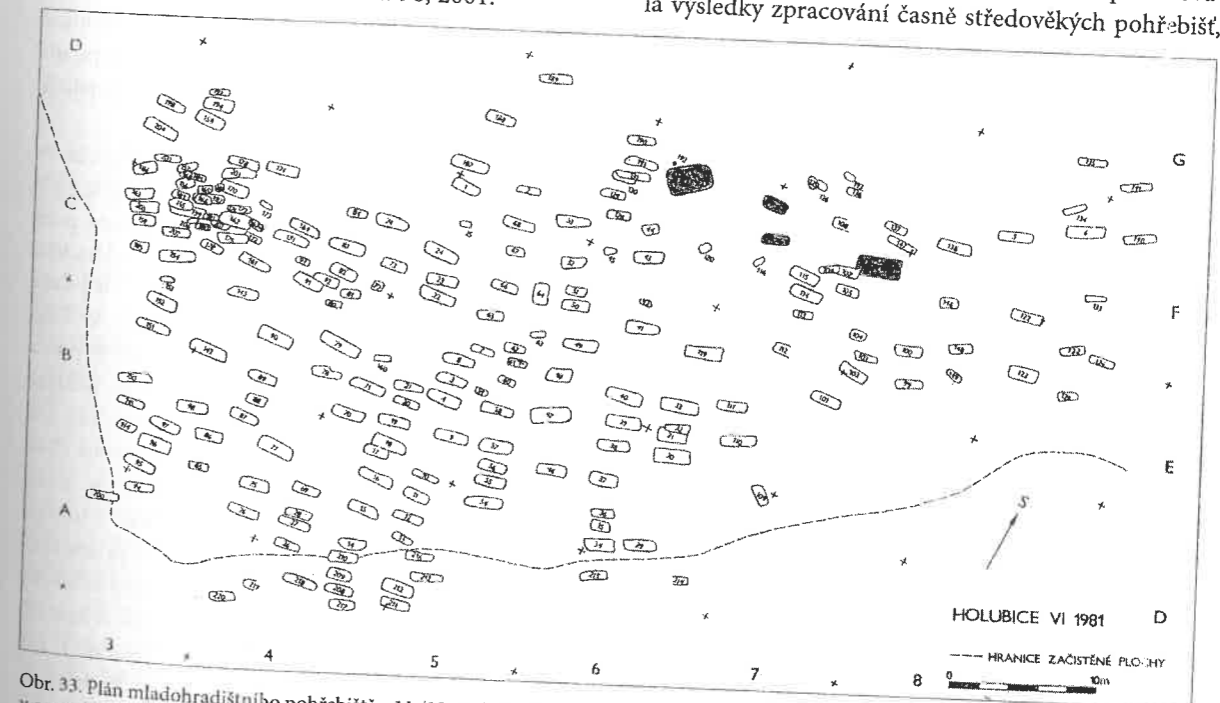
2.5.2. Slovensko

Na Slovensku dochází v 11. století k unifikaci kultury, která se projevuje na řadových pohřebištích přítomností esovitých záušnic i mincí ve funkci obolu mrtvých. Přitom starší mince z 10. století se do hrobů dostávají především jako přívěsky na hrdle. Pohřbívání na celé řadě pohřebišť z předchozího století pokračuje, ale postupně ubývá předmětů v hrobech a pohřbívání se přesouvá na kostelní hřbitovy. Speciálně se problematikou a interpretačními možnostmi hrobového inventáře zabýval v celé řadě prací Milan Hanuliak. Literatura: Hanáková – Sekáčová – Stloukal 1984, Hanuliak 1999, 2000, Ruttkay 1996, 2000.

2.5.3. Polsko

Ze Slezska a Velkopolska známe ploché kostrové hroby od přelomu 10. a 11. století, ale z Mazovska až ze století jedenáctého. Do té doby se pohřbívalo žárovým způsobem. Z hlediska úpravy hrobů lze vydělit dvě oblasti. Na severu a východě převládá pohřbívání pod mohylami, kdežto na západě jsou to již plochá kostrová pohřebiště. Od přelomu 11. a 12. století se přesouvá pohřbívání ke kostelům.

Od doby, kdy Helena Zoll-Adamiková publikovala výsledky zpracování časně středověkých pohřebišť,

Obr. 33. Plán mladohradištního pohřebiště z 11./12. století u Holubic na Moravě. Starší středohradištní hroby jsou vyznačeny černě. Zvláště v centrální části jsou zřetelné řady hrobů táhnoucí se od severu k jihu. Pramen: Geisler 1986, tab. XXXVI.

Obr. 34. Část hřbitova u rotundy v Pustiměři na Moravě. V pozadí je kamenná náhrobní deska. Foto: Archiv Archeologického ústavu AV ČR v Brně č. 20845/6.

vyšlo v Polsku množství důležitých prací o pohřebním ritu s velmi zajímavými výsledky. Kritické zhodnocení hlavních trendů i konkrétních projevů pohřebního ritu najdeme v práci Leszka Kajzera. Speciálně se touto problematikou zabývaly i některé konference, z nichž vyšly pozoruhodné sborníky.

Velké pohřebiště z doby od poloviny 11. do 13. století je zkoumáno v Dziekanowicích u Poznaně. Zemřelí zde byli pohřbíváni často na dřevěné desce podkládané kameny s rukama podél těla. V některých případech byli zavinuti do textilní látky. Někdy jsou v hrobové jámě doklady očištěných obřadů pomocí ohně. Vedle hrobů obsahujících kosterní ostatky se našly i hroby prázdné interpretované jako symbolické. V hrobech žen a dívek se nacházejí esovité záušnice, korálky a nože; v hrobech mužů zase zbraně. Časté jsou v hrobech i mince.

Zvláštní pozornost byla věnována hrobům s kamenným obložením na Mazovsku. Jejich epizodický výskyt v době od poloviny 11. do druhé poloviny 12. století, spolu s inventářem v němž výrazné místo zaujímají zbraně, se interpretuje jako projev pobytu

varjažsko-ruských ozbrojených družin ve službách Piastovců. Vzácně se na Mazovsku objeví i žárový dvojhrob, kde nádoba datovatelná do 12. století obsahovala spálené kosti. Tato výjimka se vysvětluje tak, že tímto způsobem byli pohřbeni etnicky i nábožensky odlišní Baltové.

Speciální pozornost je také věnována symbolickému významu některých předmětů z hrobové výbavy (například klíčům z hrobů dospělých osob), ale jejich výklad je zatím mnohoznačný. Již od konce 10., ale především v 11. a 12. století je z Polska známa celá řada hrobů s mincemi ve funkci obolu mrtvých.

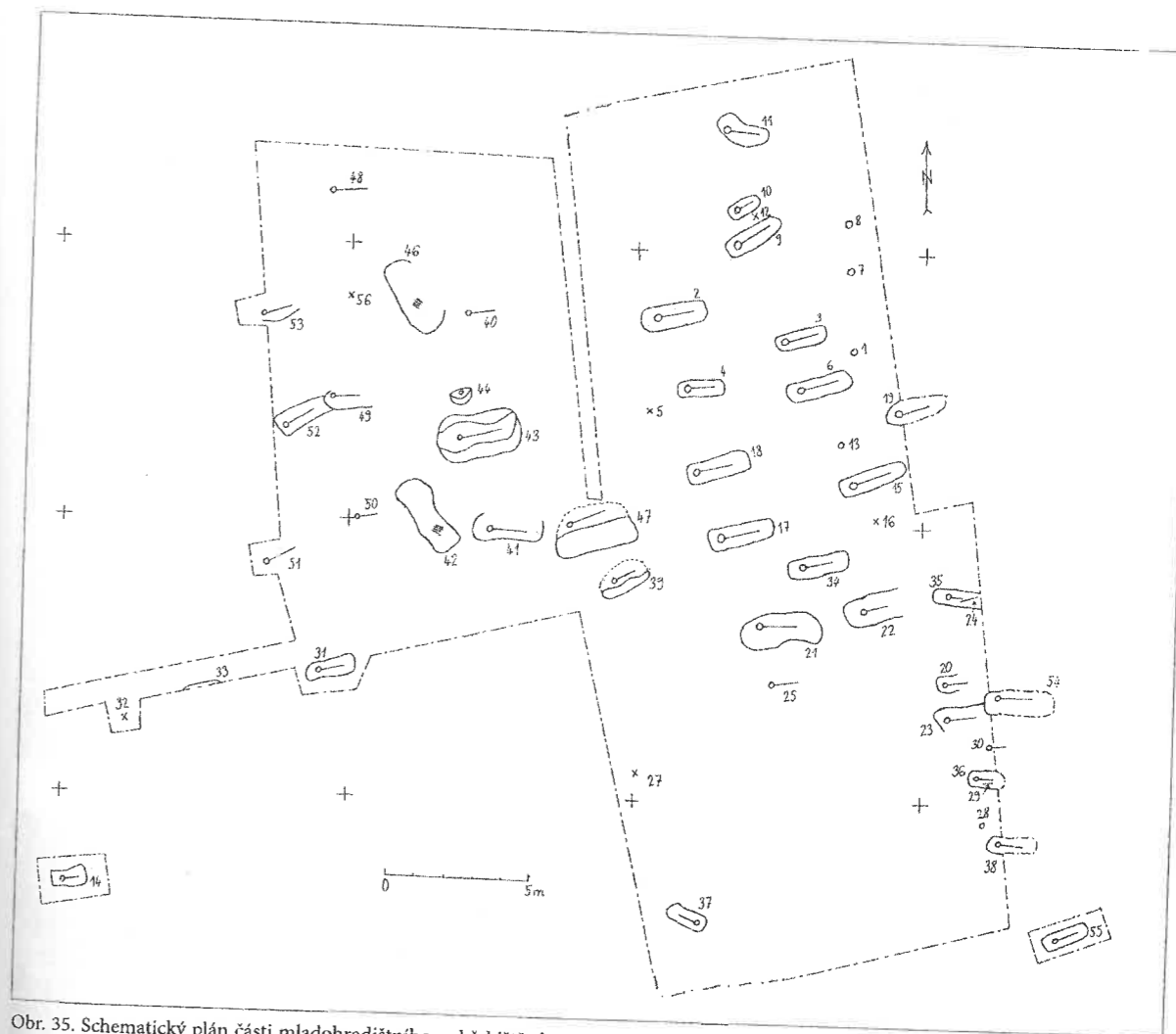
Literatura: Jaskanis 1998, Kajzer 1996, Kara – Kuratowska 2000, Kordala 2000, Kiersnowska 1992, Kurasiński 2002, Leciejewicz 1997, Suchdolski 1998, Wrzesińska – Wrzesiński 2005, Wrzesiński 1995, 2000, Zoll-Adamikowa 1966, 1971, 1997, 2000.

2.5.4. Morava

Na Moravě známe pohřební ritus díky archeologickým výzkumům celé řady pohřebišť (například Mušov – 230 hrobů, Holubice – 211 hrobů, Předmostí – 140 hrobů, Jiříkovice – 110 hrobů) (obr. 33)

Venkovská pohřebiště můžeme z chronologického hlediska rozdělit do několika skupin. Především jsou to pohřebiště rozvíjející se ve střední době hradištní a v 11. století dožívající. Druhou skupinu tvoří lokality, na nichž se pohřbívalo jak ve střední, tak i v mladší době hradištní a nakonec jsou to pohřebiště, jejichž počátky spadají do 11. století.

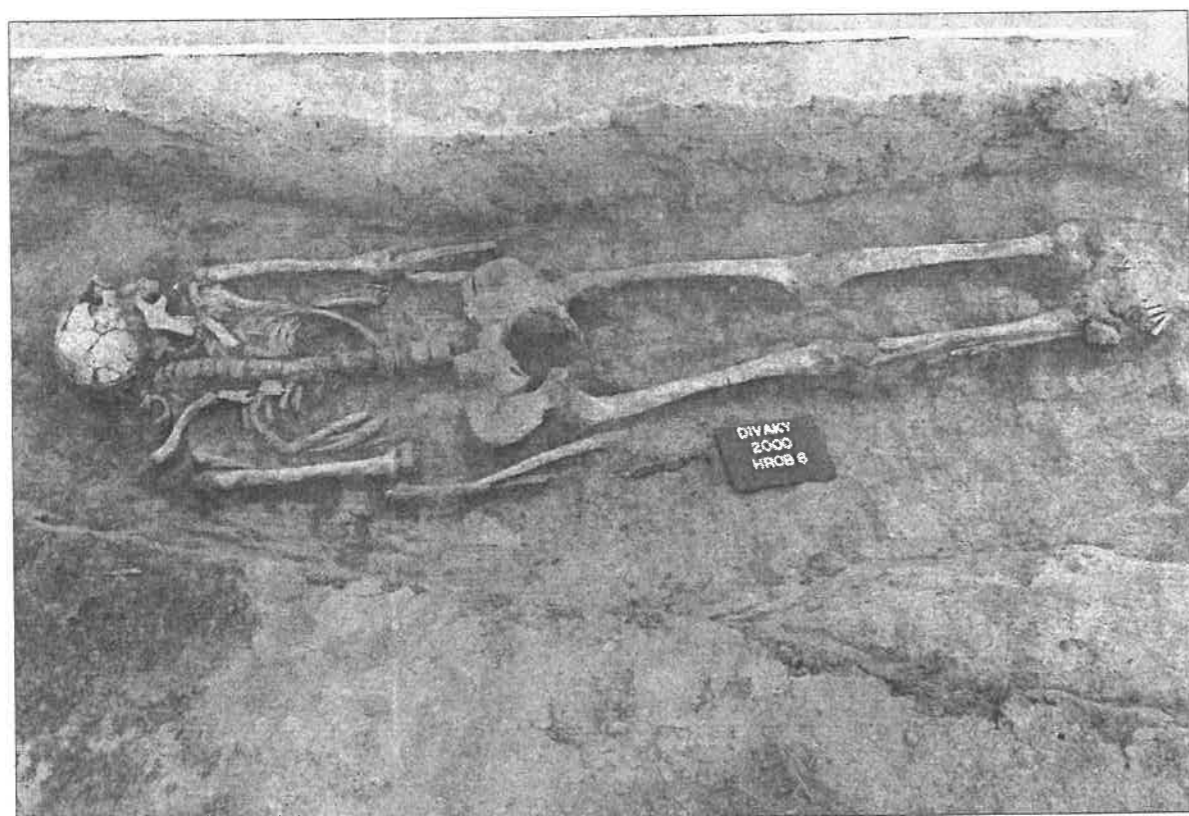
V 11. a 12. století se však pohřbívalo i kolem kostelů – jak kolem starších z 9. století, tak i kolem kostelů nově postavených. Na Moravě do první skupiny patří nejen velký hřbitov v Sadech u Uherského Hradiště s 856 hroby datovanými do 11. až 12. století, ale i další hřbitovy na mikulčických „Valech“ a patrně i ve Znojmě-Hradišti. Hřbitovy vznikaly i kolem nově postavených chrámů – například v Pustiměři, kde některé hroby ležely pod kamennými plotnami (obr. 34). Od 11. století vznikaly na Moravě kláštery (Rajhrad 1048, Olomouc 1077–1078, Třebíč 1101), které se stávaly vyhledávaným pohřebním místem. Také z tohoto období, kdy naprosto převažují pohřebiště prostorově oddělená od venkovských sídel, jsou známy hřbitovy na mocenských opevněných centrech – jak u kostelů (například Vysoká zahrada u Dolních Věstonic), tak i nevázaná na známé kostely (například Radslavice-Zelená hora).

Obr. 35. Schematický plán části mladohradištního pohřebiště zkoumaného v letech 2000 až 2002 u Divák na Moravě – v rámci školního antropologicko-archeologického výzkumu Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Hroby v hrobových jamách jsou označeny tak, že kroužky znázorňují polohu hlavy. Jednoduchými kroužky je znázorněna situace narušených hrobů. Ležatými křížky je znázorněna poloha starších objektů a stojatými křížky síť pro zaměření. Hroby 42 a 46 jsou z mladší doby bronzové. Kresba: J. Unger a M. Živný.

Hrobové jámy jsou běžně orientovány ve směru západ – východ s různými odchylkami, přičemž západovýchodní orientace je na Moravě pravidelnější než v předchozím období. Hroby bývají také různě upraveny kameny a dřevem. Zemřelí bývali pohřbíváni v rakvích, ale častěji jen přímo do země, v natažené poloze nznak s rukama podél těla s četnými odchylkami (poloha na boku, skrčená poloha, poloha na břiše, ruce na prsou, pokrčené dolní končetiny). Na povrchu byly hroby asi nějakým způsobem označeny. V hrobovém inventáři oproti předchozímu období bývá méně předmětů; lze je rozdělit na dokladové (šperky, součásti oděvu a obuvi) a rituální (milodary), přičemž jeden a týž předmět může být někdy použit

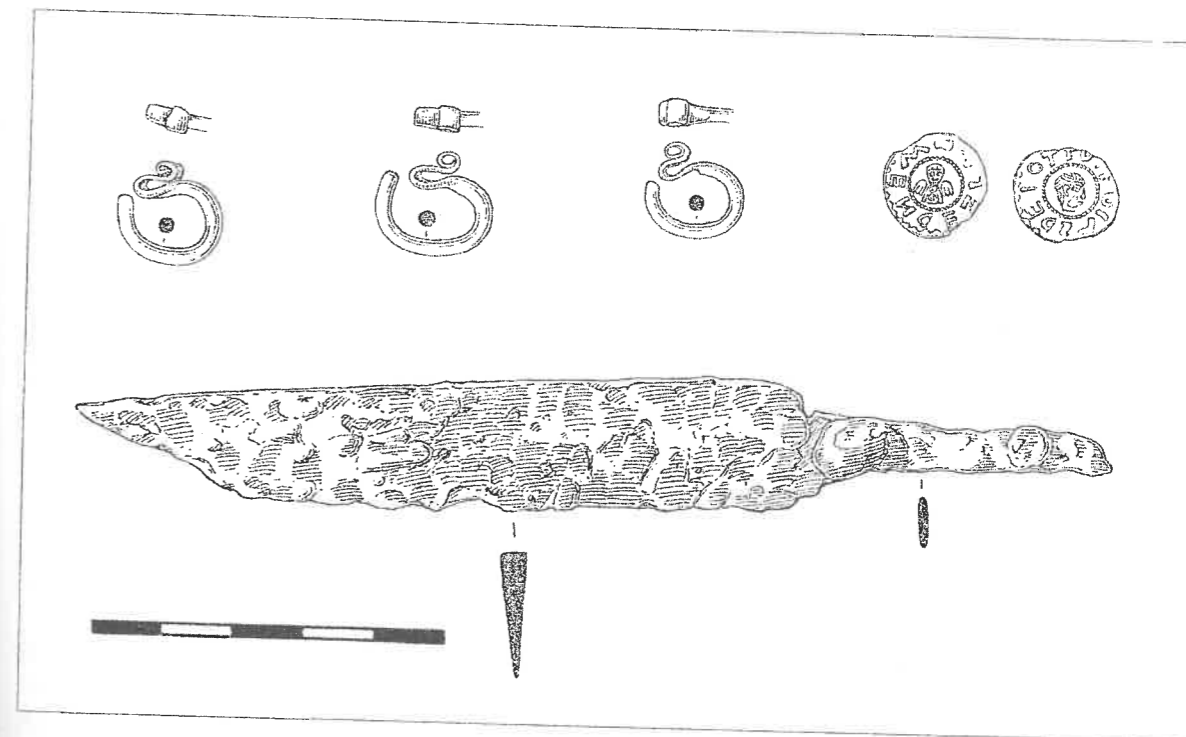
jako dokladový a jindy jako milodar. Předměty z hrobů můžeme také rozdělit na šperky, doklady věrských představ (pohanské přežitky a křesťanské symboly), součásti oděvu a obuvi, zbraně a předměty běžné potřeby. Mezi doklady věrských představ patří mince, které se do hrobů dostávaly ve funkci obolu mrtvých. Tyto mince mohly souviset s přechodovým rituálem a mít funkci *viatika* („cestovné do světa mrtvých“), dále mohly sloužit jako ekvivalent naturálních milodarů, k antirevenantským opatřením a jako devocionální ochranná výbava. Mince se vzácně objevují již v hrobech středohradištních (Mikulčice), ale běžnější jsou v období od první poloviny 11. do přelomu 11. a 12. století, i když se vyskytují i dále ve 13. a dalších

Obr. 36. Fotografická dokumentace hrobu muže na mladohradištním pohřebišti u Divák na Moravě. Foto: J. Unger.

Obr. 37. Fotografická dokumentace dislokované lebky na mladohradištním pohřebišti u Divák na Moravě. Foto: J. Unger.

Obr. 38. Kresebná dokumentace některých nálezů z hrobů na mladohradištním pohřebišti u Divák na Moravě – nůž, bronzové esovité záušnice a denár ve funkci obolu mrtvých. Kresba: A. Krechlerová.

staletích. Důležité je, že mince v hrobech jsou svědectvím ekonomických změn v 11. století, kdy již obyvatelstvo odvádělo daně v peněžní formě a mince byly i ve venkovském prostředí běžně dostupné. Dalším typickým předmětem z hrobů jsou esovité záušnice tvořící ozdoby hlavy žen a dívek (častěji na Moravě než v Čechách). Kromě toho se v hrobech nacházejí prsteny a náhrdelníky ze skleněných, kamenných, jantarových, hliněných, bronzových i stříbrných korálek. Nádoby jsou méně časté, ale nikoli ojedinělé. K nálezhům z hrobů patří i skořápky vajec, v ojedinělém pří-

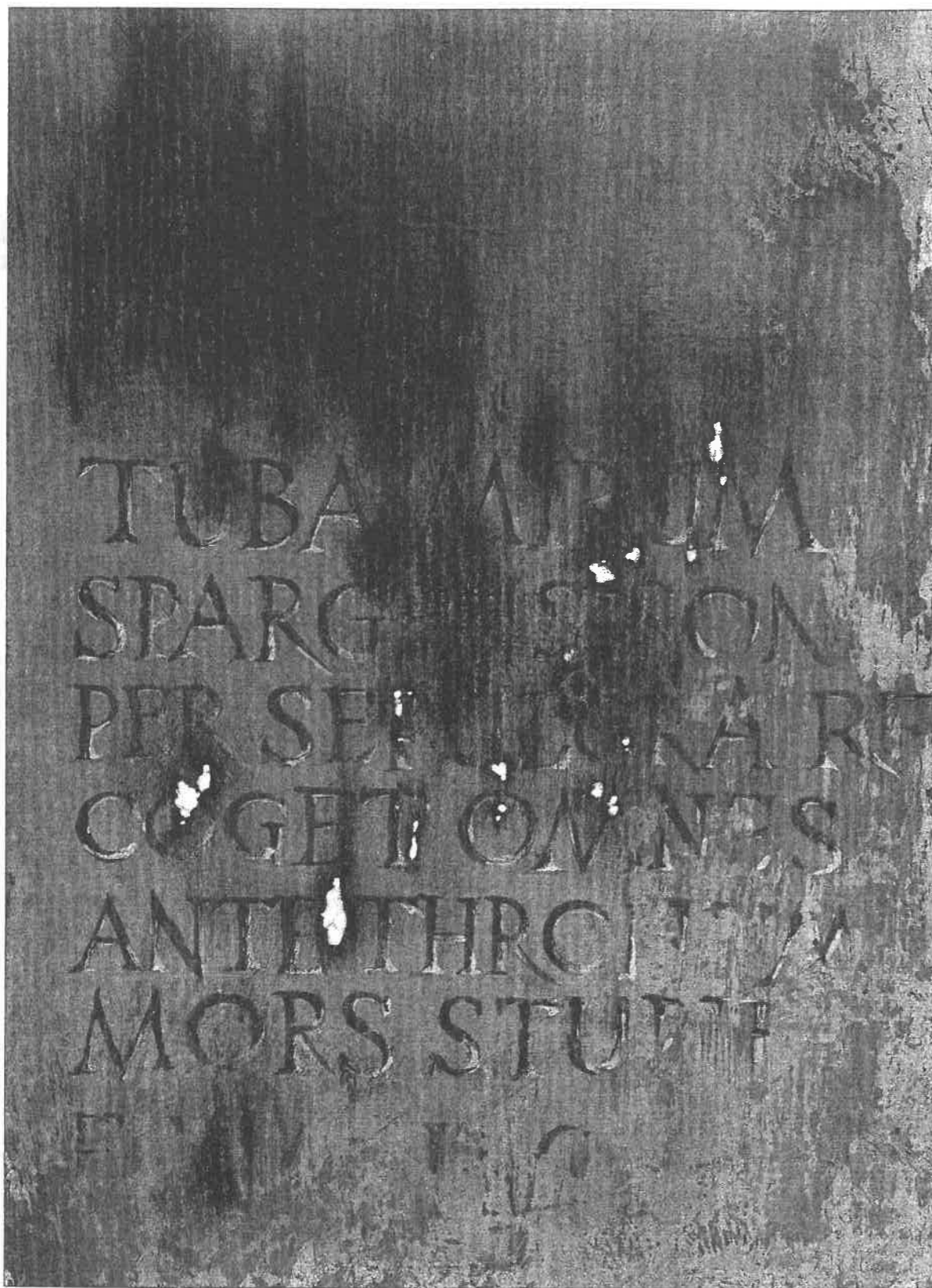
padě (Velké Hostěrádky) dokonce se zbytky malování (kraslice). Ze zvířecích kostí jsou nejčastější kůstky z kura domácího. Pro ilustraci pohřebního ritu v tomto období lze uvést pohřebiště u Divák (jižní Morava), které navazuje na starší pohřbívání na tomto místě. V hrobech se nacházely především uherské a moravské mince, esovité záušnice a nožíky (obr. 35–38).

Literatura: Hanuliak 1994, Illi 1992, Jelínková 1999, 2000, Klápště 1999, Krumphanzlová 1997, Lutovský 2001, Měřínský 1997, Nechvátal 1997, Simon 1988, Staňa 1993, Unger 1992, Živný 2000, 2003.

2.6. Pohřbívání od 13. do počátku 17. století

Pohřební ritus venkovského poddanského obyvatelstva od 13. století kontrolovala církev, která zvláště po reorganizaci farní sítě s množstvím malých farností k tomu měla dostatečné prostředky. Pohřbívalo se zásadně u farních kostelů, na vymezeném a posvěceném prostoru (*locus sacer*), do něhož se vcházelo vstupem, někdy opatřeným jámou krytou mříží, která měla jak praktický, tak i magický význam (obr. 39). Na jižní Moravě se jí podařilo objevit při výzkumu opevněného kostela v Kurdějově u Hustopečí (obr. 40). Hřbitov

měl být ohrazený zvláště proto, aby bylo vymezeno území spadající pod církevní právo. Polské synoly ze 13. století svědčí, že v té době to ještě nebylo zdaleka samozřejmostí. Středověké hřbitovy však vypadaly podstatně jinak než dnes. Jejich plocha byla víceméně volná, porostlá trávou a snad jen tu a tam stál dřevěný kříž. Jednotlivé hroby se staly po nějaké době anonymní a na pohřbené se pohlíželo jako na kolektiv, který vstane z mrtvých v den Posledního soudu. Na hřbitovech čile kolotal život, protože se tam obchodovalo,

Milivoj Husák, *Dies irae II*, 2005, z cyklu *Dies irae I-VIII*, akryl, uhel, 30x22 cm.

Jaroslav Malina

editor

citovanou literaturu z textu najdete v závěrečném seznamu použité literatury v této publikaci

Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů

25

Josef Unger

**Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě
z antropologicko-archeologické perspektivy**

NADACE UNIVERSITAS V BRNĚ
AKADEMICKÉ NAKLADATELSTVÍ CERM V BRNĚ
MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ
NAKLADATELSTVÍ A VYDAVATELSTVÍ NAUMA V BRNĚ
2006